



XVII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'nda “Evliliğin Sona Ermesi”

Ümit GÜLER*

Öz: Bu araştırmada, Osmanlı Kıbrıs'ndaki evliliğin sona ermesi olgusu, vuku bulan hukuki uygulamalar zemininde incelenmeye çalışılmıştır. Evliliğin sona ermesi mevzuu, İslâm aile hukukunun en tafsilatlı ve ehemmiyetli bahislerinden olup onun muhtelif zaman ve yerlerde tatbikata ne şekilde yansıdığına ortaya çıkarılması İslâm hukuk tarihi açısından son derece mühimdir. Keza 1571 yılında Osmanlı'nın fethiyle beraber İslâm-Osmanlı hukukunun yürürlük kazandığı Kıbrıs adasında, evliliğin sona ermesi olgusunun tarihsel boyutuna ışık tutulması da adanın geçmişinin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Müslüman ve gayrimüslim halklarıyla Kıbrıs toplumunun müşterek hafızası niteliğindeki kadı sicilleri, Osmanlı döneminde itinayla tutulmuş ve bunların önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu noktalardan hareketle araştırmamızda, 17. yüzyıl Kıbrıs kadı sicillerinde yer alan evliliğin sonlandırılmasına dair tüm belgeler, dönemin pozitif hukukunu oluşturan Hanefî mezhebi çerçevesinde incelenmiş; mevzuun tarihi veçhesiyle ilgili hususlar, tespit ve değerlendirmeler de yer geldikçe paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Tarihi, Evliliğin Sona Ermesi, Boşanma, İslâm-Osmanlı Hukuku

The End of Marriage in Ottoman Cyprus in the Light of 17th Century Kadi Registers

Abstract: This article investigates the case of the end of marriage in Ottoman Cyprus based on 17th century judicial records. The end of marriage is one of the most elaborate and important discussions in Islamic family law. Therefore, to determine how it was put into practice at various times and places is crucial for the history of Islamic law. After the Ottomans conquered the Island in 1571, Islamic-Ottoman law entered into effect in Cyprus. Hence, shedding light on the case of the end of marriage will make a significant contribution to clarify the history of Cyprus as well. The Kadi registers, which serve as collective memory of the Muslim and non-Muslim peoples of Cyprus, had been carefully recorded in the Ottoman period and a significant part of them have reached us today. From this point forth, all of the relevant documents found in the 17th century Kadi Registers are examined based upon the Hanafi school of law, which constituted the positive law of the period. In addition to this, the points related to the historical aspect of the case are circumstantially discussed and clarified in the paper.

Keywords: History of Cyprus, The end of Marriage (Marital Breakdown), Divorce, Islamic-Ottoman Law

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
E-posta: umit.guler@batman.edu.tr

Giriş

Evliliğin sona ermesi mevzuu, İslâm aile hukukunun en tafsilatlı ve ehemmiyetli bahislerinden olup onun muhtelif zaman ve yerlerde tatbikata ne şekilde yansıdığına ortaya çıkarılması İslâm hukuk tarihi açısından son derece mühimdir. Osmanlı Devleti'nde aile hukuku hem teorik hem de pratik açıdan en fazla üzerinde durulan ve çalışılan hukuk sahalarından biri olmuş ve yaklaşık altı asır boyunca oldukça titiz bir şekilde tatbik edilmiştir.¹ Bu sebeple Osmanlı'da İslâm hukuk tatbikatının açık bir şekilde gözlemlenebileceği alanlardan biri de boşama ve boşanma ya da daha genel bir ifadeyle evliliğin sona ermesi ile ilgi mahkeme kayıtları olduğu söylenebilir. Mevzu hukuki açıdan ehemmiyet arz ettiği gibi, tarihi açıdan da büyük bir önemi haizdir. Zira evliliğin sona ermesi konusu, adanın Osmanlı hâkimiyetinde geçirdiği ilk yüzyıldaki aile kurumunun evsafının anlaşılmasına mühim bir katkı sağlayacaktır. Bu sebeple araştırmada, evliliğin sona ermesi ile ilgili 17. yüzyıl Kıbrıs kadı sicillerine² yansıyan uygulamaların hukuki tahlillerinin yanı sıra, yeri geldikçe tarihi açıdan ehemmiyet arz eden hususlara, tespit ve değerlendirmelere de yer verilecektir.

Allah Resûlü talâkı "Allah nezdindeki en sevimsiz helal olarak" veciz bir şekilde tarif etmektedir.³ Bu hem evlilik müessesesinin korunarak ömür boyu devam ettirilmesinin esas oluşuna, hem de insan realitesini dikkate alarak gerekli görülen hâllerde sonlandırılabilmesine işaret etmektedir. Osmanlı toplumunda bugünkü duruma nazaran oldukça nadir bir şekilde boşama ve boşanma vakalarının meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu vakianın sebepleri olarak da o dönemdeki toplumsal dokunun sağlamlığı, sebepsiz boşanmaların hoş karşılanmayışı, hukuken serbest olmakla birlikte kocanın dinen aynı serbesti içerisinde olmayışı ve boşanmanın getirdiği küçümsenemeyecek mali yükümlülükler sayılır.⁴

Araştırmamızda ortaya çıkan veriler nitelik ve nicelik yönünden tahlile tâbi tutulacaktır. Yukarıdaki paragrafta zikredilen yargıyı destekler mahiyetteki birtakım bulgular bu noktada paylaşılabilir. Zira 17. yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicillerinde 2504 adet hukuki kayıt bulunmakla beraber bunlar içerisinde evliliğin sona ermesine dair belge sayısı 79'dur. Söz konusu dönemde boşama ve boşanma vakalarının mahkemece kayıt altına alınma zorunluluğu olmaması hasebiyle bunların toplum içerisinde ne oranda meydana geldiği hususunda net bir yargıda bulunmamak gerekir.⁵ Ancak döneme ait incelenen belgelerin miktarı ve çalışmada

¹ Günümüz İslâm ülkelerince de en geniş sahada kanunlaştırılan ve tatbikatta yer bulan hukuk sahası İslâm aile hukukudur. Hukuk-ı Âile Kararnâmesi uygulamaları için bk. Aydın, "Hukuk-ı Âile Kararnâmesi", *DİA*, XVIII, 318. Kıbrıs'ta 1950 yılına kadar İslâm aile hukuku önemli ölçüde yürürlükte kalmıştır (Ateşin, *Kıbrıslı Müslümanlar*, s. 72).

² 1-B, 2, 3, 4, 5 ve 6 no'lu defterler 17. yüzyıla ait mevcut Kıbrıs kadı sicillerinin tamamını oluşturmaktadır.

³ Ebû Dâvud, "Talâk", 3; İbn Mâce, "Talâk", 1.

⁴ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 114; Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 56-57.

⁵ Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma", s. 302; Osmanlı hukuk tatbikatı üzerine değerli araştırmaları olan Jennings, kadı sicillerindeki boşanma vakalarının istatistiğini tespit etmenin zor olduğunu, buna mukabil hul' akidlerinin genellikle kayda geçirildiğini ifade etmektedir (Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 128).

yeri geldikçe temas edilecek bazı saikler nazarı itibara alınınca bu 79 adet belge, toplum içerisinde boşanma vakalarının pek de yaygın olmadığına dair önemli bir gösterge olarak yorumlanabilir. Çalışmada bunun haricinde, evliliğin sona ermesine dair kayıtların ezici bir çoğunluğunu dava kayıtlarının değil, tespit ve tescil işlemlerinin oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Bu da boşanmaya sebep olan ailevi problemlerin yoğun, karmaşık ve mahkemeye taşınacak ciddiyette olmadığına; karı-kocayı karşı karşıya getiren sorunların da büyük oranda ifşa edilmediğine dair önemli bir göstergedir.

Araştırmamızın veri tabanını 17. yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicilleri oluşturmaktadır. Araştırma bölgesi olarak Kıbrıs'ın seçilmesinin birtakım hususi sebepleri vardır. 307 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs adasında Müslümanlar ve gayrimüslimler (zimmîler) bir arada yaşamakta ve nüfus bakımından da zimmîler, zaman zaman dalgalanmalar olsa da yaklaşık üçte iki oranında Müslümanlardan fazlaydılar. Bu da söz konusu grupların sosyal ve hukuki ilişkilerinin niteliğini inceleme bakımından elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Bununla beraber Kıbrıs kadı sicillerindeki evliliğin sona ermesine yönelik uygulamalar bugüne kadar müstakil olarak İslâm-Osmanlı hukuku açısından tahlile konu edilmemiştir. Hâlbuki bu sahadaki belgeler hem İslâm hukuk teorisinin Kıbrıs adasında tatbikata nasıl yansıdığına ışık tutacak, hem de uygulamada karşılaşılan sıkıntı, eksiklik ya da aksaklıkların olup olmadığı tespit edilebilecek; toplumu oluşturan bireylerin etkileşim ve ilişkisine dair de önemli veriler sunacaktır.

Belgelerin tahlili yapılırken mevzuya dair İslâm hukukundaki tüm görüşleri zikretmek yerine muhtasar biçimde Hanefî mezhebi içerisindeki hâkim görüşler (*esahh-ı akvâl*) belirtilecek ve böylece bilinen hususları tekrar etmek yerine geniş ölçüde araştırma konusu tasvir ve tahlil edilmeye çalışılacaktır. Zira Kıbrıs'ta görevli olan kadıların Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere göre hüküm verme ya da bu mezhep içerisindeki hâkim görüşleri terk etme gibi bir salahiyetleri bulunmamakla beraber mükellefiyetleri, Hanefî mezhebindeki en sahih görüşleri tatbik etmektedir.⁶

"Boşama ve boşanma" anlamlarını içeren talâk, kocanın tek taraflı irade beyanıyla yaptığı boşamayı karşıladığı gibi, bir bedel karşılığı gerçekleştirilen muhâlea akdini ve hâkim kararıyla meydana gelen adlî/kazâî boşanmayı da kapsamaktadır. Esas itibarıyla boşanmanın kimin iradesiyle, ne zaman ve hangi şartlar altında gerçekleşeceği noktasında aralarında birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte, her üç boşama türü de ortak hükümleri haizdir. Bununla birlikte çağdaş İslâm hukukçuları kocanın tek taraflı iradesiyle meydana gelen boşamayı talâk başlığı altında ele almakta, diğer iki boşanma türünü de muhâlea ve tefrik başlıkları altında değerlendirmektedirler.⁷ Buradan hareketle daha uygun olacağı düşünülmektedir çalışmada da söz konusu tasnif temel alınacaktır.

⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 97.

⁷ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 36; Ayrıca bk. Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 458, 473.

1. Talâk (Boşama)

Sözlükte “serbest kalmak/serbest bırakmak, bağından kurtulmak/bağını çözmek” gibi anlamlara gelen talâk kelimesi; bir İslâm hukuk terimi olarak belli lafızlarla nikâh aktinin bozulmasını ifade etmekte olup Türkçe karşılığı boşama ve boşanmadır.⁸ Talâk kelimesi, giriş bölümünde ifade edildiği gibi genel olarak hem kocanın tek taraflı irade beyanıyla yaptığı boşamayı, hem bir bedel karşılığı gerçekleştirilen muhâlea akdini, hem de hâkim kararıyla vuku bulan adli/kazâî boşanmayı kapsamaktadır.⁹ Burada kocanın tek taraflı irade beyanıyla meydana gelen talâk/boşama işlemleri ele alınacaktır.

İlgili döneme ait evliliğin sona ermesine dair kadı sicilleri içerisinde, talâk/boşama başlığı altında toplanabilecek çok sayıda kayda rastlanmıştır. Bu belgeler talâk yoluyla boşanan tarafların söz konusu hukuki işlemleri resmi olarak kayıt altına almasıyla meydana gelmiştir. Bir başka ifadeyle bu kapsamdaki işlemler dava kaydı değil tescil işlemleridir. Bunların 12 adedi vuku bulan talâkın kaydıyla beraber talâk neticesinde hasıl olan mehir, iddet nafakası gibi koca üzerindeki çeşitli borçların ifasının ya da bu borçlar üzerindeki uzlaşının tescili amacını taşımaktayken 5 adedi salt olarak talâkın kayda geçirilmesine dairdir. Salt olarak talâk tesciline dair kayıtların bazılarında talâkın bizzat kadı huzurunda gerçekleştirildiği de vaki olmuştur.¹⁰ Her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde boşama ve boşanmaların mahkemece kayda geçirilmesi zorunlu hâle getirilecek olsa da¹¹ incelenen dönemde bu işlemlerin mahkemece kayda geçirilmesinin hukuki bir zorunluluğu yoktur. Ancak ilgili belgelerde çokça gözleendiği üzere genellikle koca, boşama ile vadesi gelen veya ortaya çıkan mehir, iddet nafakası gibi borçların ifasını ya da bu hususa dair tarafların uzlaşısını, ileride ortaya çıkabilecek ihtilafların önünü almak için mahkemeye taşımış ve kayıt altına aldırıştır. İncelenen belgelerde bu amaçlarla meydana gelen tescil kayıtlarının tamamının koca tarafından talep edildiği gözlenmiştir. Osmanlı toplumunda boşanmış kadınların da boşanma durumlarını mahkemece tespit ve tescil ettirdikleri bilinmekte; bu işlemin yeni bir evlilik için elde hüccet bulundurma mülâhazasıyla gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.¹² Zira ilgili belgeler Kıbrıs'ta da boşanma durumunun tespit ve tescili için mahkemeye müracaat eden bir kadına dair bilgi vermektedir. Bu vakaya ileride temas edilecektir.

Talâk tescili, boşamadan kaynaklanan mehir ve iddet nafakası gibi borçların ifası ya da bunlar üzerindeki uzlaşılara dair kayıtların 14'ü Müslümanlar arasındayken, 1'i Müslüman

⁸ Acar, “Talâk”, *DİA*, XXXIX, 496.

⁹ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 36.

¹⁰ Kıbrıs Şer'îyye Sicilleri (KŞS)-3-64/419; KŞS-3-137/847; KŞS-3-154/970.

¹¹ “Zevcesini tatlik eden zevc keyfiyyeti hâkime beyan etmeğe mecburdur” (Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, md. 110); mevâdd-ı sâlife mücebince tefrika dair sâdir olan hüküm talâk-ı bâini tazammun eder ve keyfiyyet ale'l-usul tescil edilir (Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, md. 131).

¹² Aydın, *Aile Hukuku*, s. 109-110. İslâm-Osmanlı hukukunda boşanmış kadınların bir başka kişiyle evlenmek isterlerse iddetlerinin bittiğini ispat ederek kadından izin almaları gerektiği ifade edilmektedir (bk. Aydın, *Aile Hukuku*, s. 123; Acar, “İddet”, *DİA*, XXI, 469). Fakat araştırma konumuza ait belgelerde böyle bir izin talebine rastlanmamıştır.

koca ve zimmî kadın arasında gerçekleşmektedir.¹³ Söz konusu çerçevede taraflarını zimmîlerin oluşturduğu kayıt sayısı ise yine 1 adettir.¹⁴ Bilindiği üzere İslâm hukukunda Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliği caiz değildir.¹⁵ Nitekim belgeler içerisinde böyle bir evliliğin vuku bulduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak aksi durum, yani Müslüman erkekle gayrimüslim (ehl-i kitap) kadının evliliği caizdir¹⁶ ve incelenen belgeler arasında da birçok örneği bulunmaktadır.¹⁷ Müslümanlar arasında olduğu gibi, kocanın Müslüman kadının gayrimüslim olduğu boşanma davalarında da İslâm hukuk esasları geçerlidir ve müracaat mercii şer'î mahkemelerdir.¹⁸ Ancak zimmîlerin kendi aralarında meydana gelen boşanma vakalarında onların kendi cemaat mahkemeleri yetkilidir.¹⁹ Bununla beraber birkaç örnekte de görüldüğü gibi zimmîler dedikleri takdirde şer'î mahkemeye müracaat ederek İslâm hukukuna tâbi olabilir ya da ayrıca şer'î mahkemece de boşama tescil işlemini yaptırabilirler.²⁰ Ne var ki bu hususta genelde kendi hukuklarını tercih ederek şer'î mahkemeye çok az müracaat etmişlerdir. Bunun önemli bir sebebi, evlilik boşanma gibi uygulamaların kilise hukukuna göre dinî bir mahiyet arz etmesidir.²¹ Nitekim İslâm hukukunca evliliğin başlangıcı olan nikâh her ne kadar dinî bir akid olmasa da Müslüman toplumlarda da bu işlem geçmişten günümüze dinî olarak telakki edilegelmiş ve nikâhların bir din görevlisi tarafından akdedilmesinde özel bir hassasiyet gösterilmiştir.

¹³ Belge şöyledir: "Oldur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Yusuf bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'îde zevcesi Meryem bint-i Elyasi nâm zimmiye muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm edüp zevcesi mezbûre Meryem kâfîre olup din-i İslâm'a da'vet eyledükde râziye olmadığı ecilden talâk-ı selâse ile itlâk eyledim ba'de'l-yevm benden boş olsun dedükde mezbûre Meryem Hâtûn mutallaka olmağın vâkı'ül-hâl bi't-taleb kayd olundu" (KŞS-3-137/847).

¹⁴ Belgelerden biri şöyledir: "Mahrûse-i Lefkoşa kazâsına tâbî' Balcıayazması nâm karye sâkinelerinden Lino bint-i Luizu nâm nâsraniyye meclis-i şer'î hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde zevc-i mutallık olan işbu bâ'isü's-sifr Nikolo veled-i Lui nâm zimmi muvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüp mezbûr Nikolo bundan akdem zevcim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla beni talâk-ı bâyin ile tatlik etmeğın her birimiz âharın zimmetini hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'allıka âmme-i de'âviden ibrâ vü iskat eyledik min-ba'd birbirimizden vechen mine'l-vücûhi's-şer'îyye ve sebeben mine'l-esbâb'l-mer'îyye da'vâ ve husûmetimiz yokdur zuhûr dahi ederse lede'l-hükkâmî'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmasun dedükde gibbe't-tasdîkî's-şer'î mâ-hüve'l-vâkı' bi't-taleb ketb olundu" (KŞS-6-4/14).

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 45; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, III, 465; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'îyye*, s. 178. Hıristiyanlıkta genel olarak farklı bir din mensubuyla evlenmek meşru olmamakla beraber bu yasaklama hem kadın hem de erkek için geçerlidir (bk. Macmillan, *What Is Christian Marriage?*, s. 96 vd.). Yahudilik'te de bu yasaklama olmakla beraber bazı reformcu hahamlar Katolik mezhebinde olduğu gibi doğacak çocukların kendi dinlerine tâbi olması şartıyla buna izin verirler (bk. Örs, *Musa ve Yahudilik*, s. 376; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'îyye*, s. 178).

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, s. 210; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, III, 458, Meydânî, *el-Lübâb*, II, 8.

¹⁷ KŞS-3-137/847; Muhâlele türü boşanma kayıtlarında da Müslüman-zimmî evliliklerine şahit olunmaktadır. Örnekler için bk. KŞS-3-48/310; KŞS-4-95/227; KŞS-6-58/173. Müslüman-zimmî evliliklerine dair daha geniş bilgi için bk. Güler, "Müslüman-Zimmî İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 59 vd.

¹⁸ Osmanlı'da farklı dinlere mensup gayrimüslimler arasında meydana gelen nikâh ve boşanma davalarının görüleceği yer de yine şer'î mahkemelerdir (bk. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 249-250).

¹⁹ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 245; Çiçek, *Zimmis*, s. 71.

²⁰ Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 572. Zimmîler arasında meydana gelen bir boşama tescil kaydında şu ibare geçmektedir: "...Hristotofî nâm râhib âyin-i bâtilamız üzre bizi tefrik idüp..." (KŞS-4-52/141).

²¹ Pantazopoulos, *Church and Law*, s. 102.

Sicillerde meydana gelen boşama tescil kayıtlarına talâk çeşidi açısından bakıldığında bunların 6'sında, "beni tatlık eyledi"²², "beni tatlık etmeğin"²³ veya "tatlık idüp"²⁴ gibi ifadelerle talâkın; 5'inde "talâk-ı selâse"²⁵ nin yani üç talâkın; yine 5'inde "bâyin talâkı"²⁵ ya da "talâk-ı bâyin"²⁶ beyanıyla bâin talâkın gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla meydana gelen boşamaların çoğunun bâin talâk ile meydana geldiği ortaya çıkmaktadır. Bu talâk çeşitlerinin izahı ileride yapılacaktır.

Şimdi vuku bulan talâk tescillerine dair bazı belgeler incelenecektir. Zikredilecek 1685/1097 tarihli ilk örnekte talâk işlemine şahit olan kişilerin mahkeme huzurunda şahitliklerini ikrar etmeleriyle meydana gelen boşama işlemi kayıt altına aldırılmaktadır. Belge şöyledir:

Oldur ki; Mahrûse-i Larende²⁷ sükkâmından Yusuf b. Yakut ve Halil b. Hüseyin nâm kimesneler mahfil-i şer'-i şerîfde mahmiyye-i Lefkoşa sâkinelerinden Fâtıma bint Nasûh nâm hâtûn muvâcehesinde takrîr-i kelâm edüp mezbûre Fâtıma'nın zevci olup hâlâ Larendede olan İsa bin Tâlib nâm kimesne bizim huzûrumuzda mezbûre Fâtıma'yı talâk-ı selâse ile tatlık eyledi bu husûsa şahidiz şehâdet dahi ederiz dediklerinde bâde't-ta'dil şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' olup hâzihi'l-vesika bi't-taleb ketb olundu.²⁸

Zikredilen kayıтта, kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleştirdiği talâk/boşama işleminin şahitlerin şehadetiyle kayıt altına aldırıldığı görülmektedir. Hanefî hukukçularına göre talâk/boşama koca tarafından gerçekleştirilen tek taraflı bir hukuki işlemidir. Dolayısıyla işlemin geçerli olabilmesi için karının rızası aranmamaktadır.²⁹ Zikredilen belgede de karının gıyabında vuku bulan bir boşama söz konusudur ve şahitlerin şehadetiyle mahkeme huzurunda tespit ve tescil ettirilmektedir. Karının boşanma durumunu kayıt altına aldırması yeni bir evlilik gerçekleştirebilmesi için şart olmasa da iddetinin bittiğini ispat edebilmesi ve eski kocasının karısını boşamadığı yönünde ileride ortaya atabileceği bir iddiaya karşı hüccet teşkil etmesi bakımından önemlidir. Bununla beraber boşama işleminin tespit ve tescil edilmesiyle şayet koca henüz ifa etmemişse mehir ve iddet nafakası gibi borçların mahkeme kanalıyla ödettilmesi de sağlanabilir.

Belgede dikkat çeken bir diğer husus da boşamanın talâk-ı selâse, yani üç talâkla yapılmış olmasıdır. Hanefî hukukçularına göre bir mecliste üç talâkın birden kullanılması

²² KŞS-5-56/159.

²³ KŞS-6-111/324.

²⁴ KŞS-5-107/286.

²⁵ KŞS-5-105/282.

²⁶ KŞS-6-4/14.

²⁷ Lârende, Anadolu'da yer alan Karaman ilinin eski adıdır.

²⁸ KŞS-3-175/1097.

²⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, VI, 197; Şa'bân, *el-Ahkâmü-ş-şer'iyye*, s. 452; Hallâf, *Ahkâm*, s. 149.

geçerlidir.³⁰ Bu talâk neticesinde bâin talâk meydana gelir. Talâk evliliği derhâl sona erdirip erdirmeme açısından bâin ve ric'î olmak üzere ikiye ayrılır. Bâin talâk, evliliği kesin olarak sona erdirmekle beraber kocaya yeni bir nikâh ve mehir tespiti olmadıkça boşadığı eşine dönme imkânı vermez. Bâin talâktan bahsedilebilmesi için boşama, ya yukarıdaki örnekte olduğu gibi üç boşama hakkının bir defada kullanıldığı şekilde (ayrı ayrı da kullanılabilir), ya nikâhtan sonra fakat zifaktan önce, ya da kinayeli veya şiddet ve mübalağa ifade eden sözlerle meydana gelmiş olmalıdır. Bunun yanında bir bedel karşılığında yapılan boşanmalar (*muhâ-lea*) da bâindir.³¹ Ric'î talâk ise, yeni bir evlilik akdine ve yeniden mehir vermeye gerek olmaksızın kocaya, iddet süresi içinde boşadığı eşine dönme imkânı verir.³² Bir ric'î talâkın meydana gelebilmesi için tarafların fiilen karı koca hayatı yaşamaları ve bu talâkın bir bedel karşılığında veya üçüncü boşama olmaması gerekmektedir. Bunun yanında talâkın sarîh ya da sarîhe yakın belli lafızlarla yapılması da gerekli görülmüştür; sarîhe yakın bazı istisnalar dışında kinayeli lafızların kullanılmasının talâkı bâin kılacağı kabul edilir.³³

Bazı yönleri itibariyle yukarıdaki vakaya benzemekle beraber yıllarca kocasından ayrı düşen bir kadının hukuki durumunu daha açık bir şekilde yansıtan başka bir mahkeme kaydı daha vardır. Talâkın tescili amacıyla oluşturulan 1111/1699 tarihli bu belge şöyledir:

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Ayasofya Mahallesi sâkinelerinden işbu râfi'âtü'l-vesîka Emine bint Mustafa nâm hâtûn meclis-i şerî'at-i şerîfede takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüp zevcim es-Seyyid Yusuf b. Hasan yedi senedir beni bira-kup diyâr-ı âhara gitmişidi hâlâ vilâyet-i Trablus'dan bana boş haberi gönderüp bana dahi yakîn gelmeğîn husûs-ı merkûmeye vukûf ve ş'ûru olan müsliminden su'âl olunup haberleri tahrîr olunmak matlûbumdur dedikte udûl-i ricâlden Yusuf b. Cafer ve el-Hâc Mustafa b. Abdurrahman nâm kimesneler li-eclî'l-ihbâr meclis-i şer'â hâzîrân olup isrû'l-istihbâr fi'l-hakîka merkûme Emine'nin zevci mezbûr es-Seyyid Yusuf Trablusşam'da zevcem merkûme Emine'yi tatlik eyledim kime dilerse varsın kendüye bu minvâl üzre haber eyleyin deyü bizi işhâd eyledi bu minvâl üzre şâhidleriz deyü alâ-tarîkîş-şehâde her biri ihbâr etmeğîn mâ-hüve'l-vâkî bi't-taleb ketb olundu.³⁴

Belgede meydana gelen işleme bakıldığında kadın, kocasının kendisini boşadığının tespit ve tescili için mahkemeye müracaat etmesi üzerine şahitler kocanın karısını boşadığına şahitlik ederler ve bu da mahkemece kayıt altına alınır. Böylece kadın, yeni bir evlilik için elinde hüccet bulundurabileceği gibi kocası üzerindeki mehr-i müeccel ya da iddet nafakası

³⁰ Serahsi, *el-Mebsût*, VI, 57; Merginâni, *el-Hidâye*, III, 152; Hallâf, *Ahkâm*, s. 143.

³¹ Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 416-417; Acar, "Talâk", XXXIX, 499. Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 416 vd.

³² Serahsi, *el-Mebsût*, VI, 19; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 417-418.

³³ Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 418-419; Acar, "Talâk", XXXIX, 498. Sarîh ve kinayeli lafızlar hakkında bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 412 vd.

³⁴ KŞS-6-124/375.

gibi alacaklarını doğrudan mahkeme aracılığıyla talep etme imkânına kavuşur. Ancak incelenen belgeler arasında ne bu ne de bir önceki tescilin sonrasında söz konusu alacakların talep edildiğine dair bir belgeye rastlanmamıştır. Daha başka ihtimaller de olabileceği gibi, muhtemelen adayı terk edip giden koca geride kendisinden bu borçların ödenebileceği herhangi bir mal bırakmamış veya kadınlar da bu alacaklarının peşine düşmemişlerdir.

Meydana gelen boşamanın da bir önceki kayıttaki gibi talâk-ı selâse ile olmadığı kocanın “tatlık eyledim” ifadesinden anlaşılmaktadır. Ancak burada boşama esnasında kullanılan ifadelerle bakılacak olursa bâin talâkın meydana geldiği görülür. Çünkü koca “Emine’yi tatlık eyledim kime dilerse varsın kendüye bu minvâl üzre haber eyleyin” şeklinde talâkı gerçekleştirmesiyle, Hanefî hukukçularına göre bâin talâk şartlarından biri gerçekleşmiş olur. Zira Hanefîlere göre şiddet, mübalağa ifade eden veya kinayeli anlam taşıyan sözlerle meydana gelen boşamalar da bâin talâk hükmündedir.³⁵ Burada koca “kendisini boşadım, istediği kişiyle evlensin” diyerek normal boşama sözcüğüne ilavede bulunmuş ve anlamı güçlendirmiş olduğundan, temelde ric’î olan boşamayı bâine dönüştürmüştür.³⁶ Bu durumda koca karısına dönmek isterse yeni bir nikâh ve mehir tespiti gerekli olur.³⁷

Belgede dikkati çeken bir diğer husus da kocanın 7 yıl önce karısını terk edip Trablus’a yerleşmiş olmasıdır. Kadının 7 yıl boyunca kocasından nafaka yardımı görmediği ve kendisine şahitler vasıtasıyla boşama haberi gelmediğinden de resmi olarak boşanma tespit ve tescil işlemi yapamamış olma durumu kuvvetle muhtemeldir. İslâm hukukunda kayıplık iki kısma ayrılır: Kendisine dair haber alınmayıp hayatta olup olmadığı bilinmeyen kişiye mefkûd; evini terk edip giderek hayatta olduğu hâlde evine dönmeyen kişiye ise gâip denir.³⁸ Yukarıdaki örnekte de gâiplik durumu olduğu açıktır. Hanefî mezhebine göre ise gâiplik mahkemeye başvurarak tefrik yani adlî boşanma talebinde bulunmak için geçerli bir sebep değildir.³⁹ Fakat zaman geçtikçe bilhassa sosyal şartlarda meydana gelen değişikliklere binaen kadınlar açısından yaşanan bu sıkıntılı durum, şeyhülislâmlığı yaşanan sorunlara çare bulmaya zorlamıştır. 1914 Temmuz’unda başlanan açılımla zaman içerisinde tedrici olarak farklı mezheplerin görüşlerinden istifade edilmiş ve en son 25 Ekim 1917’de yürürlüğe giren Hukuk-ı Aile Kararnâmesi’nin 126. maddesiyle⁴⁰ kayıplık hâli nafaka hakkının elde edilmesini imkânsız kıldığı takdirde tefrike cevaz verilmiş, ayrılıktan kadının zarar görüp görmemesine itibar etmemiştir.⁴¹ Bu düzenlemelerle gâiplik ve mefkûdlük gibi

³⁵ Şa’bân, *el-Ahkâmü’ş-şer’iyye*, s. 416-417; Acar, “Talâk”, XXXIX, 499.

³⁶ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 399.

³⁷ Şa’bân, *el-Ahkâmü’ş-şer’iyye*, s. 416-417.

³⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 370.

³⁹ Şa’bân, *el-Ahkâmü’ş-şer’iyye*, s. 496.

⁴⁰ “Bir kadının zevci ihtifâ veyahut müddet-i sefer veya daha karib bir mahalle giderek teğayyüb edip veya mefkûd olup nafaka tahsili müteazzir olur ve zevcesi tefriki talep ederse hâkim tahkikat-ı lâzıma icrâsından sonra beyinlerini tefrika hükmeder” (Hukuk-ı Aile Kararnamesi, md. 126).

⁴¹ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 146-147.

hâllerden kaynaklanan nafaka sıkıntısının dikkate alınarak kadınlara tefrik hakkının tanındığı anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili zikredilecek bir diğer örnek de talâkın vuku bulmasıyla ortaya çıkan veya vadesi gelen mehir, iddet nafakası gibi borçların koca tarafından ifa edilmesiyle karının herhangi bir sebepten alacak ya da vereceğinin kalmadığını beyan etmesini göstermektedir.⁴² Talâk tesciliyle ilgili kayıtların ezici çoğunluğunu bu tarz belgeler oluşturmaktadır. Söz konusu kayıtlardan biri şöyledir:

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne Mahallesi sâkinelerinden Hatice bint Hamza nâm hâtûn meclis-i şer'î-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde zevc-i mutallık olan işbu bâ'isü'l-vesîka Şaban Çavuş b. Mehmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve itirâf idüp mezbûr Şaban Çavuş bundan akdem zevcim olup beni tatlık etmeğin zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün-'aleyh olan seksen gurus mehr-i müccelimi ve altı gurus nafaka-i iddet-i mefrûzamı tamâmen yedinden ahz u kabz idüp hukûk-ı zevciyyete ve gayra müt'eallıka âmm-e-i de'âvîden zimmetini ibrâ-yı âmm-ı kâtü'û'n-nizâ'la ibrâ vü ıskat eyledim min-ba'd mezbûr Şaban Çavuş'dan vechen mine'l-vücûhiş-şer'iyye da'vâ ve husûmetim yokdur dedikde gibbe't-tasdîkiş-şer'î mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.⁴³

Belgede ifade edildiği üzere kayıt talebinde bulunan kişi "bâ'isü'l-vesîka" kocadır. İncelediğimiz belgeler içerisinde tarafların boşama (talâk) işlemiyle beraber mehir ve iddet nafakası gibi borçların ifasını kayıt altına aldırıldığı belgelerin tamamı koca tarafından talep edilmektedir. Bunun sebebi boşama sonrasında borçların ifa edilip edilmediğine dair taraflar arasında çıkabilecek herhangi bir ihtilaf durumunda, kocanın hüccet olarak bir belgeye sahip olma arzusudur. Şayet böyle bir ihtilaf vuku bulur ve koca üzerindeki bu borçları ifa ettiğini ispat edemezse söz konusu meblağı yeniden ödeme durumunda kalabilir.

Zikrolunan kayıta kadının "beni boşaması (tatlık) sebebiyle" ifadesinden bir boşama hakkı kullanılarak, boşamanın ric'î talâk ile meydana geldiği anlaşılmaktadır. Zira ilgili kayıtlarda boşama veya boşanmanın nasıl meydana geldiğinin titizlikle ifade edildiği gözlenmiştir. Ele alınan belgede boşamanın ric'î talâk çeşidine girmesi şu açıdan önemlidir: Ric'î talâk, yeni bir evlilik akdine ve yeniden mehir vermeye gerek olmaksızın kocaya iddet süresi içinde boşadığı eşine dönme imkânı verir.⁴⁴ Fakat daha önce de ifade edildiği gibi bir ric'î talâktan bahsedebilmek için tarafların fiilen karı koca hayatı yaşamış olmaları ve bu talâkın bir bedel karşılığında veya üçüncü boşama ile meydana gelmemesi gerekir. Bunlarla beraber

⁴² Bazı kayıtlarda her iki tarafın da birbirlerinde alacak-vereceklerinin kalmadığını beyan ettiği vakidir. Örnekler için bk. KŞS-5-97/257; KŞS-6-4/14; KŞS-6-9/24; KŞS-6-2/6.

⁴³ KŞS-6-111/320.

⁴⁴ Serahsi, *el-Mebsût*, VI, 19; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 417-418.

talâkın sarîh ya da sarîhe yakın belli lafızlarla yapılması icap eder. Sarîhe yakın bazı istisnalar dışında kinâyeli lafızların kullanılması Hanefî hukukçularına göre talâkı bâin hâle getirir.⁴⁵

İncelenen kayıtlarda taraflar talâk sebebine ya hiç değinmemekte ya da kalıplaşmış bazı genel ifadelerle durumu arz etmektedirler; bu ifadeler umumiyetle “beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olmamağla”⁴⁶ (aramızda iyi geçim olmamasından), “adem-i imtizâcımız olmağla”⁴⁷ (birbirimizle uyumumuz olmamasından) veya “beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla”⁴⁸ (aramızda iyi geçim olmamasından) gibi şekillerdedir.

Mahkeme kayıtları vuku bulan talâk işlemini ve varılan uzlaşıları kayıt altına alma amacıyla oluşturulmuş olduklarından, talâka sebep olan hususları ya da geçimsizlik sebeplerini açıkça zikretmeyip görüldüğü gibi kalıplaşmış genel ifadelerle bu hususa değinmektedir.⁴⁹ Evliliğin sona ermesi ile ilgili incelenen diğer belgelerde de aynı durum söz konusudur. Kayıtların ezici çoğunluğunda evliliği sona erdiren sebeplere ya değinilmemekte ya da genel ifadeler kullanılarak detaylı bilgi verilmediğine şahit olunmaktadır. Bu durumun oluşmasında mahkeme kayıtlarının tutulma usulünün etkisi olduğu gibi muhtemelen toplumun mahremiyet algısının da önemli bir etkisi vardır. Zira taraflar arasındaki evlilikler her ne kadar son buluyor olsa da ahlaki ve manevi değerlerin aile içerisinde yaşanılan mahrem durumları ifşa ederek birbirlerini toplum içerisinde mahcup etmekten alıkoyduğu izlenimi edinilmektedir. Nitekim mahkemeler halka açık bir şekilde hizmet yürütmekte ve mutlaka görülen her davaya ve her tescil işlemine resmi olarak birçok kişi şahitlik etmektedir. Evliliğin sona ermesiyle ilgili kayıtların oldukça az ve ezici çoğunluğunun da taraflar arasında meydana gelen ihtilafları, çekişmeleri ele alan dava kayıtları değil de tescil kaydı olması, yine bu olgunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Görünen odur ki, taraflar sorunlarını genellikle mahkemeye yansıtmaksızın kendi aralarında gidermeye çalışmış ve resmi tescil prosedürünü yerine getirmek için de mahkemeye müracaat etmişlerdir. Yani bir anlamda taraflar mümkün olduğunca boşanma hususundaki ailevi meselelerini mahkemeye yansıtmamaya gayret etmişlerdir de denebilir.

Talâk tescili ile ilgili kayıtlarda dikkati celp eden bir diğer husus da talâk neticesinde tertzüp eden mehir, iddet nafakası gibi kocanın zimmetinde sabit olan borçların taraflar arasında uzlaşarak kayıt altına aldırılmasına karşın yine koca üzerindeki bir diğer mükellefiyet olan mesken nafakasından hiç söz edilmemiş olmasıdır. Doktrinde bu konu her ne kadar ihtilaflı olsa da Hanefî mezhebine göre mesken masrafları ayrıca zikredilmese de iddet nafakası kapsamına dâhildir.⁵⁰ Muhtemelen buradan hareketle taraflar bunun ayrıca zikredilmesine gerek duymamışlardır. Ancak kimi belgelerde ayrıca zikrettikleri de olmuştur.

⁴⁵ Şa‘bân, *el-Ahkâmüş-şer‘iyye*, s. 418-419; Acar, “Talâk”, XXXIX, 498.

⁴⁶ KŞS-6-4/14; KŞS-6-9/24.

⁴⁷ KŞS-4-52/141.

⁴⁸ KŞS-5-105/282.

⁴⁹ Kayıtlar arasında Müslüman bir kocanın zimmi olan karısını İslâm dinine geçmemekte diretmesi sebebiyle boşadığını gösteren bir belgeye de rastlanmıştır (bk. KŞS-3-137/847).

⁵⁰ Acar, *Evliliğin Sona Ermesi*, s. 297.

Konuyla ilgili kayıtların ne kadarının mahkeme huzuruna çıkmaksızın vekâlet yoluyla yapıldığına bakıldığında kadınların 6, erkeklerin ise sadece 1 yerde vekâleten temsil edildikleri görülür. Bu da kadınların mahkeme huzuruna çıkma noktasında daha çekimser oldukları izlenimi verir. Nitekim evliliğin sona ermesiyle ilgili diğer kayıtlarda da benzer bir durum söz konusudur. Kadınların mahkemede asaleten temsil edilmelerinin önünde hiçbir hukuki engel bulunmamakla beraber mahkeme huzuruna çıkma konusunda erkeklere nazaran daha geri planda durmalarının bazı sebepleri olsa gerektir. Muhtemelen bu sebeplerden biri dönemin şartları itibarıyla kadının mahkemenin bulunduğu yere yolculuk imkân ve kolaylığının erkeklere nispetle daha sınırlı olmasıdır. Zira incelenen kayıtlar Lefkoşa kadılığına ait olmasına rağmen adanın hemen her bölgesinden bu mahkemeye müracaatların yapıldığı gözlenmektedir. Ayrıca çoğunlukla erkeklerden müteşekkil kadı, şahitler ve diğer mahkeme görevlilerinin huzuruna çıkmak istememeleri de bu durumun bir sebebi olabilir.

2. Şartlı Talâk

Kocanın tek taraflı irade beyanıyla meydana gelen talâkın, kayıtsız şartsız olabileceği gibi geciktirici (ta'likî) bir şarta veya vadeye bağlanması da mümkündür.⁵¹ Talâkı ifade eden irade beyanı şayet kayıtsız şartsız ise münecciz; geciktirici (ta'likî) bir şarta bağlanmışsa mu'allak; vadeye bağlanmışsa muzâf talâk olarak adlandırılır.⁵² Adı geçen talâk çeşitlerinden vadeye bağlanan talâk ile ilgili her hangi bir örnek uygulamayla karşılaşmamıştır. Kayıtsız şartsız gerçekleşen talâkların ise yukarıda örnekleri verilip incelenmesi yapılmıştır. Şimdi belgeler arasında tespit edilen şartlı talâk uygulamalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Araştırma kapsamındaki belgeler içerisinde şartlı talâk ile ilgili kayıtlar oldukça azdır. Bu kapsama giren belge sayısı 6 olup bunların 3'ü aynı davanın şahit talebiyle farklı tarihlerde tekrar görülmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla ilgili dönemde şartlı talâk ile ilgili dava sayısı 4 adettir ve bu davaların tamamı Müslümanlar arasında vuku bulmuştur. Burada örnek olarak zikredilecek 1018/1609 tarihli davada, kocanın eve bir daha cârîye getirdiği takdirde karısının kendisinden üç talâkla boş olmasını söylediği ve bu şartlı talâk sonrasında eve tekrar cârîye getirdiği kadın tarafından iddia edilmektedir. Kocanın iddiayı reddetmesi üzerine kadından şahit talep edilmekteyse de bunu sağlayamamaktadır.⁵³ Belge şöyledir:

Oldur ki; Mehmed Efendi b. Mustafa nâm kimesnenin zevcesi Yasemin bint Yusuf Kethüdânın vekil-i şer'isi Abdurrahman b. İbrahim nâm kimesne meclis-i şer' de mezbûr Mehmed Efendi muvâcehesinde bast-ı merâm edüp: 'Mezbûr Mehmed

⁵¹ Ebû Zehrâ, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 297; Hallâf, *Ahkâm*, s. 138.

⁵² Ebû Zehrâ, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 297; Hallâf, *Ahkâm*, s. 138.

⁵³ KŞS-3-25/161. Ayrıca bk. KŞS-3-26/162; KŞS-3-27/177. Şartlı talâka dair diğer vakada da koca karısının bulunduğu eve girdiği takdirde karısının kendisinden boş olmasını şart koştuğu karısı tarafından iddia edilmekte ve şahitler vasıtasıyla bunu ispat etmektedir (bk. KŞS-3-113/683; Kalan diğer iki davada da yine benzer iddialar mahkemeye yansımaktadır (bk. KŞS-6-57/169; KŞS-5-52/145).

Efendi müvekkilem mezbûre Yasemin'e eğer bir dahi ebniyene câriyelerden getirirsem mezbûre Yasemin üç talâk boş olsun deyü şart eylemişdir şer'le su'âl olunmak taleb ederin' dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Mehmed Efendi inkâr edüp mezbûr Abdurrahman'dan beyyine taleb olundukda bu husûsa Mustafa Subaşı şâhiddir deyü şehâdet teklîf olundukda merkûm Mustafa Subaşı ben ol husûsa şâhid değılim değı Hüseyin Bey b. Abdullah ve Sünbül Ağa b. Abdullah ve Anber Ağa b. Abdullah nâm kimesneler ihbârlarıyla kayd olundu.⁵⁴

Hukuk terimi olarak şart, "Bir hukuki muamelenin hüküm ifade etmesinin veya ortadan kalkmasının gelecekte vukuu muhtemel bir hadisenin tahakkukuna tâbi tutulmasıdır." şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla böyle bir olayın tahakkukuna tâbi kılınan boşama, zikredilen dava kaydında da gerçekleştiği gibi şarta bağlanmış olur. Şart kocanın ya da karının iradesiyle meydana gelecek bir hadise olabileceği gibi bunların dışında meydana gelecek bir olay da olabilir.⁵⁶ Her ne kadar verilen örnekte iddia ispat edilememişse de doğru kabul edildiği takdirde şartın kocanın iradesine bağlanmış olduğu ve şart kılınan eylem gerçekleştiği anda boşamanın tüm hüküm ve neticelerini doğuracağı söylenebilir.

Şartlı talâka dair kayıtlar, bu uygulamanın hem toplum içerisinde yaygın olmadığı izlenimi vermekte hem de vaki olan örneklerin de daha çok, eve câriye getirmeme,⁵⁷ evde bulunan câriyeyi satma sözü⁵⁸ ya da başka bir kadınla evlenmeme vaatleri⁵⁹ ve bunlara bağlanan şartlar olduğu gözlenmektedir.⁶⁰ Kayıtlarda şart kılınan ya da kılındığı iddia edilen hususlar çoğunlukla böyledir. Zira bu örnekler zikredilen dört davanın üçünü oluşturmaktadır.

Mahkeme defterlerine yansıyan söz konusu 6 adet davanın 5'inde kadınların vekilleri aracılığıyla temsil edildikleri, sadece birinde asaleten buldukları da dikkati çeken bir diğer husustur. Mahkemede kadınların vekâleten temsil edilmeleri hususuna daha önce değinildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

3. Talâk İddiası

Döneme ait belgeler içerisinde tamamı Müslümanlar arasında cereyan eden ve yine tamamı kadınlar tarafından mahkemeye taşınan 4 adet talâk iddiasına dair dava kaydı

⁵⁴ KŞS-3-25/161.

⁵⁵ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 59.

⁵⁶ Bilmen, *Kamus*, II, 242 vd.; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 59.

⁵⁷ KŞS-3-25/161.

⁵⁸ KŞS-6-57/169.

⁵⁹ KŞS-5-52/145.

⁶⁰ Kocanın karısına kötü muamele yaptığı gerekçesiyle kadın tarafından mahkemeye taşınan kimi davalarda hâkimin kocaya bir daha karısına şiddet uyguladığı takdirde karısının boş olmasını söyleterek şartlı talâk meydana getirdiği ifade edilmektedir (bk. Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 130-131).

bulunmaktadır. Bu davaların kiminde yeterli şahit gösterilemediğinden dava düşmüş,⁶¹ kiminde ise şahitler vasıtasıyla ispatlanmıştır.⁶² Burada örnek olarak zikredilecek 1019/1610 tarihli mahkeme kaydında ise Müslüman bir kadın kocasının kendisini boşadığını şahitler vasıtasıyla ispat etmektedir. Belge şöyledir:

Oldur ki; Maksud nâm kimesne mahfil-i şer'â hâzır olup Yusuf b. el-Hâs nâm kimesnenin zevcesi Hatice nâm hâtûn, beni müslümânlar yanında tatlık etdi dedikde udûl-i müsliminden Ahmed b. Hacı Ali nâm kimesne bizim huzûrumuzda tatlık eyledi deyü şehâdet edüp ol dürlü nâm kimesneler şehâdet edüp şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' olmağın bi't-taleb kayd olundu.⁶³

Belgede meydana gelen işlem, gayet sade ve açık bir biçimde kadının kocası tarafından boşandığı iddiasına şahitler göstererek bunu kayıt altına aldırmasıyla meydana gelmiştir. Kadınların boşanma durumlarını ne gibi saiklerle kayıt altına aldırması olabileceklerine daha önceden değinilmişti. Burada temas edilecek bir başka husus, boşama ve boşanma vakalarına tutulan şahitlerdir. Her ne kadar İslâm hukukunda ihtilaflı bir konu olsa da hukukçuların çoğunluğuna ve Hanefî mezhebine göre şahit tutulmadan gerçekleştirilen boşama ve boşanma işlemleri muteberdir. Dolayısıyla bu işlemlere şahit tutmanın bir zorunluluğu söz konusu değildir.⁶⁴ Nitekim kadı sicillerinde de bunun aksi yönünde bir uygulamaya şahit olunmamaktadır. Ancak talâk, talâk iddiası ve hul' gibi, konumuzla ilgili kayıtlarda dikkati çeken husus boşama ve boşanma işlemlerine sıklıkla şahit tutulmuş olduğudur. Örneğin yukarıdaki kayıтта şahitler "bizim huzûrumuzda tatlık eyledi" ifadesini kullanarak bu duruma bir örneklik teşkil etmektedir ve bu sadece tek bir örnekte geçen nadir bir uygulama değildir. Zira yine boşama iddiasına dair bir başka kayıтта "...gibbe'l-istişâdi's-şer'î fi'l-hakika mezbûr Mehmed Beşe târih-i kitâb günü benim huzûrumda zevcesi mezbûre Ayşe bint Ömer nâm hâtûnu zimmetimde mehr-i mü'ecceli olan iki bin akçe hakkını alup benden boş olsun deyüp beni işhâd etdi ben bu husûsa bu vech üzre şahidim ve şehâdet dahi ederim..."⁶⁵ şeklinde bir beyanda bulunmaktadır. Benzer birçok kayıтта şahitler "...bizim huzurumuzda..." ifadesini kullanarak talâk, hul' gibi işlemlere şahitlik etmektedirler.⁶⁶ Buradan da edinilen izlenim şudur ki, insanlar her ne kadar hukuki bir zorunluluğu olmasa da gelişen ve değişen sosyal hayatın gerekliliklerini dikkate alarak yaptıkları boşama ve boşanma işlemlerine şahit

⁶¹ "Oldur ki; Ayşe bint-i Hasan nâm hâtûn zevci Sefer bin Kasım nâm kimesne meclis-i şer'â ihzâr ve mahzarında takrîr-i merâm edüp zevcim mezbûr Kasım beni talâk-ı selâse ile tatlık etmişdir su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Kasım münkir olup mezbûre Ayşe'den kelâmının mîsdâkı beyyine taleb olundukda beyyineden âciz olmağla merkûm Kasım'a yemin teklif olunup yemin bi'llâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etdikde gibbe't-taleb ketb olundu" (KŞS-3-45/290). Kimi zaman iddiasını ispat etmesi için kadına süre verildiği de olmuştur (bk. KŞS-3-138/853).

⁶² KŞS-4-150/357.

⁶³ KŞS-3-109/657.

⁶⁴ Acar, *Evliliğin Sona Ermesi*, s. 249 vd.

⁶⁵ KŞS-4-150/357.

⁶⁶ Örnekler için bk. KŞS-6-14/36; KŞS-5-44/125; KŞS-4-20/62; KŞS-3-25/158; KŞS-3-175/1097; KŞS-3-113/683; KŞS-3-27/177.

tutmakta ve bu konuda bir hassasiyet göstermektedirler. Zira taraflar bu işlemin, boşama veya boşanma sonrasında yaşanacak bir ihtilaf ve çekişme durumuna karşı hüccet olarak bulunmasını istemeleri takdir edilecek bir sebeptir. Ancak söz konusu dönemde her boşama veya boşanma vakasının mahkemeye yansımadağı ve yansıma zorunluluğı da olmadığı için yapılan bu işlemlere ne oranda şahit tutulduğunu tam olarak kestirebilmek mümkün değildir. Ancak incelenen belgelerden hareketle bu konuda bir hassasiyetin olduğu ve meydana gelen işlemlere sıklıkla şahit tutulduğu ifade edilebilir. Bununla beraber değişen zamanın ve şartların da zorlamasıyla olsa gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde söz konusu alanda bir takım hukuki değişikliklere gidilmiştir. Nitekim Osmanlı Ceza Kanunu'nun 200. Maddesi, "Zevcesini tatlık ettiğini on beş gün zarfında hâkime ihbar etmeyen bir kimse bir haftadan bir aya kadar hapsolunur" hükmünü düzenlemiştir.⁶⁷

4. Muhâlea

Muhâlea lafzı hal' veya hulû' köklerinden alınmış olup "Nikâh bağı hususi lafızlardan biriyle gidermek, karı-kocalık bağı yok etmek." anlamına gelir.⁶⁸ Bir bedel mukabilinde olup olmamak bakımından ikiye ayrılrsa da⁶⁹ Hanefî mezhebine göre bir bedel karşılığı olması gerekir.⁷⁰ Bir başka tanıma göre de, kadının kocasına belli bir bedel vererek onu ayrılmaya razı etmesiyle evlilik bağından kurtulmasını ifade eder.⁷¹ Bu tür boşanmayla Hanefî mezhebine göre bir bâin talâk gerçekleşir.⁷²

Araştırma konusu çerçevesinde incelenen ve çeşitli başlıklar altında tasnif edilen diğer kayıtlara nispetle en fazla belge muhâlea konusuna dairdir. Zira bu mevzuyla ilgili 49 adet belgeye ulaşılmıştır. Bu da araştırma konusuyla ilgili tüm kayıtların (79) %62'sinin muhâlea akdine dair olduğunu göstermektedir.⁷³ İslâm-Osmanlı hukukunda adli boşanma imkânlarının oldukça sınırlı olması hasebiyle evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınların

⁶⁷ Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de tefrik ile meydana gelen boşanmaların tescil usulünden bahsedilmektedir (bk. md. 131).

⁶⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 280; Bilmen, *Kamus*, II, 268.

⁶⁹ Bilmen, *Kamus*, II, s. 268. Kimi mezheplere göre muhâlea bedelsiz de yapılabilir. Geniş bilgi için bk. Bilmen, *a.g.e.*, II, 279 vd.

⁷⁰ Bilmen, *Kamus*, II, 275.

⁷¹ Atar, "Muhâlea", *DİA*, XXX, 399.

⁷² Merginânî, *el-Hidâye*, III, 280; Bilmen, *Kamus*, II, 280; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'îyye*, s. 468.

⁷³ 1673/1084, 1676/1087 tarihli Kayseri mahkeme defterlerinde de boşanmaların çoğunluğunun muhâlea yoluyla meydana geldiği belirtilmektedir (bk. Aslan, *Kayseri Şer'îyye Sicilleri*, s. 547. 18. yüzyıl Bursa sicillerine göre Müslüman ve zimmîler arasında meydana gelen 34 boşanma vakasının 27'si (%79.4) muhâlea yoluyla meydana gelmiştir (bk. Karataş, *Bursa'da Gayrimüslimler*, s. 57). Yine Bursa şehrinin 1839-1876 yılları arasındaki sicillerinde kayıtlı olan 428 boşanmadan 348'i (%81.3) muhâlea yoluyla gerçekleşmiştir (bk. Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 57). Görüleceği üzere mahkeme sicillerinde genellikle muhâlea kayıtları diğer boşanma çeşitlerine nazaran daha çok bulunmaktadır. Bu durumun kocanın muhâlea yapıldığını tescil ettirecek ileride eski karısının mehir ve iddet nafakası ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine mâni olmak istemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (bk. Aydın, *Aile Hukuku*, s. 115).

muhâlea akdine yöneldikleri ifade edilebilir.⁷⁴ Zira bu durum Kıbrıs'a has olmayıp söz konusu dönemdeki Anadolu için de geçerlidir.⁷⁵ Ancak hul' akdinin vuku bulan tüm boşama ve boşanmalar içerisindeki oranın ne olduğunu kestirebilmek zordur.⁷⁶ Çünkü daha öncede ifade edildiği gibi ilgili dönemde boşama ve boşanmaların mahkeme huzurunda kayıt altına aldırılması gibi bir zorunluluk bulunmamaktaydı. Bunlarla beraber ilgili mahkeme kayıtlarının 43'ü Müslümanlar, 5'i Müslüman koca ve zimmî kadın, 1'i ise zimmîler arasında meydana gelmiştir.

Araştırma konusu çerçevesinde incelen muhâlea akdiyle ilgili mahkeme kayıtları genel olarak iki başlık altında tasnif edilebilir. Bunlardan ilki muhâlea akdinin tescili amacıyla oluşturulmuş kayıtlar iken ikincisi muhâlea akdine dair taraflar arasında yaşanan ihtilafları konu edinir. Burada öncelikle tescil ile ilgili belgeler ele alınacak olup daha sonra muhâlea akdi üzerine meydana gelerek kayıtlara yansıyan ihtilaflara temas edilecektir.

Muhâlea tescili kayıtlarına bakıldığında 2'si hariç kayıtların tamamının erkekler tarafından mahkemeye taşınarak kayıt altına aldırıldığı gözlenmektedir. Muhâlea kayıtlarının kayda geçirilmesinde erkeklerin kadınlara nispetle bu denli titiz olması, muhtemelen boşanma sonrasında yaşanabilecek hak iddialarının önünü alma gerekçesiyledir. Zira muhâlea, tanımında da ifade edildiği gibi kadın tarafından kocaya bir bedel ödenerek gerçekleşir ve belgelere yansıdığı kadarıyla bu bedeller, genellikle mehr-i müccel ve iddet nafakasından oluşmaktadır. Boşanma hul' ile değil de örneğin talâk ile olursa bu sözü edilen masraflar koca üzerinde bir borç olarak sabit olur ve ödenmesi gerekir. Dolayısıyla muhâlea akdi kayıt altına aldırılmadığı takdirde kadın tarafından mehir talebi ya da iddet nafakası gibi talepler ileride dava konusu edilebilir. Öyle ki incelenen kayıtlarda böylesi vakalara rastlanmış, kadınlar birçok vakada boşamanın talâkla gerçekleştiğini iddia ederek mehir gibi bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bu noktada hul' akdine şahit tutma bir tür tedbir olarak düşünülebilse de resmi belgenin yerini tutamayacağı açıktır. Hul' akidlerinin kayda geçirilmesi kadınlar açısından da ehemmiyet arz ettiği söylenebilir. Zira boşanma sonrasında erkekler evlilik hayatına devam etmek istedikleri, bazen de boşama işlemini inkâr ettikleri vaki olabilmekteydi. Özellikle bu son durum kadınlar yeni bir evlilik gerçekleştirirlerse ciddi sıkıntılara yol açabilirdi.

İlgili döneme ait muhâlea akdinin tesciline dair belgeler genel olarak iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki karının kocadan hiçbir şey almaksızın mehri, iddet nafakası, mesken masrafları gibi kocası üzerindeki tüm mali haklarından feragat ederek gerçekleştirdiği; ikincisi ise kocadan belli bir miktar para ya da mal alıp geri kalan haklarından vazgeçerek meydana getirdiği muhâlea akidleridir. Bu bakımdan toplam 40 adet olan tescil kaydının sadece 8'inde

⁷⁴ Adli boşanma noktasında var olan bu sınırlılık İslâm hukukundaki diğer mezhepler de dikkate alınarak evlilikten madden ya da manen zarar gördüğü birçok durumda kadının adli yolla boşanma imkânına sahip olduğu belirtilmelidir. Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 473 vd.

⁷⁵ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 114 vd.; Mısır, Suriye ve Filistin kadı sicillerinde de beklenmedik sıklıkta hul' davalarının var olduğunu ifade edilir (Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", s. 269).

⁷⁶ Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 167.

karı belli bir miktar para ya da mal alırken,⁷⁷ geriye kalan 32 adet kayda göre hiçbir şey almamaktadır.⁷⁸

Birinci gruba örnek olarak 1665/1076 tarihli şu mahkeme kaydı zikredilebilir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karababa Mahallesi sâkinelerinden Fâtıma bint Hasan nâm hatun mahfil-i kazâda zevc-i muhâlı'ı işbu râfi'ü'l-kitâb Mehmed b. Abdullah muvâcehesinde bi-tav'ihâ ikrâr u i'tirâf edip zevcim mezbûr Mehmed'in zimmetinde olan bin beş yüz akçe mehr-i mü'eccelim ve nafaka-i iddetimden fâriğa olmak [üzere] muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâla'a olup zevciyyete müte'allik de'âvi ve muhâsamâtdan her birimiz âharın zimmetini ibrâ'-i âmm-ı kâtı'u'n-nizâ'la ibrâ vü iskat eyledik dedikde mukırra-i mezbûre Fâtıma'nın ikrârın el-mukarru-le-hü'l-merkûm Mehmed vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik edicek mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.⁷⁹

Konuya başlarken de temas edildiği gibi özü itibariyle muhâlea akdi, kadının kocaya vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulmasını ifade etmektedir.⁸⁰ Bununla beraber boşama yetkisi tefvîz-i talâk yoluyla evlilik akdinde ya da sonrasında kadına da verilmişse, bu yetki esas itibariyle kocaya aittir.⁸¹ Hâl böyleyken kadın istemediği bir evlilikten kurtulmak için iki alternatifte sahiptir. Bunlardan birincisi kadının belirli şartlarda mahkemeye başvurarak adli boşanma talebinde bulunması;⁸² ikincisi ise kadının kocasıyla belli bir bedel üzerinde anlaşarak muhâlea yoluyla boşanmasıdır.⁸³ Ayrıca evlilikte mehir olarak belirlenebilen her şey muhâlea akdinde bedel olabilir.⁸⁴ Dolayısıyla alım-satımı meşru olan ve ekonomik bir değer taşıyan menkul-gayrimenkul mallar ve bazı menfaatlerle, vadeye bağlanmış mehir ve iddet nafakası bedel olarak akde konu olabilir.⁸⁵ Bu bilgilerin ışığında söz konusu akde bakıldığında 1500 akçe mehr-i müccel ve iddet nafakası mukabilinde muhâleanın yapılmış olduğu görülür. Ayrıca kaydın sonunda taraflar birbirleri üzerindeki zevciyyete dair tüm haklarından zimmetlerini ibrâ ve iskat ettikleri de görülmektedir ki, bu işlemin oldukça sık bir biçimde muhâlea akitleriyle beraber kayda geçirildiği söylenebilir.⁸⁶ Amacı da muhtemelen tarafların ileride ortaya çıkabilecek birbirleri üzerindeki hak iddialarını

⁷⁷ KŞS-6-122/366; KŞS-4-95/227; KŞS-3-48/310; KŞS-4-152/360; KŞS-4-148/352; KŞS-4-139/326; KŞS-4-194/450; KŞS-5-63/176.

⁷⁸ Örnek belgeler için bk. KŞS-6-131/399; KŞS-3-29/192; KŞS-3-45/291; KŞS-3-56/359; KŞS-4-27/80; KŞS-5-35/98; KŞS-6-55/165; KŞS-6-47/134; KŞS-6-107/304.

⁷⁹ KŞS-1-53/93.

⁸⁰ Merginâni, *el-Hidâye*, III, s. 280 vd.

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 197; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 452; Hallâf, *Ahkâm*, s. 149.

⁸² Aydın, *Aile Hukuku*, s. 116.

⁸³ Merginâni, *el-Hidâye*, III, s. 280; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, s. 171.

⁸⁴ Merginâni, *el-Hidâye*, III, s. 284.

⁸⁵ Bilmen, *Kamus*, II, 275; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 465.

⁸⁶ Bazı örnek belgeler için bk. KŞS-1-53/93; KŞS-1-42/58; KŞS-4-27/80; KŞS-4-10/34; KŞS-4-96/231; KŞS-4-152/360; KŞS-5-35/98; KŞS-5-63/176; KŞS-6-28/71; KŞS-6-54/159; KŞS-6-75/220.

engellemektir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tam tersini düşünüyor olsa da Muhammed eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) göre hul' akdiyle eşlerin birbirlerinin zimmetindeki haklar ve borçlar düşürüleceği açıkça zikredilmedikçe düşmez.⁸⁷ Dolayısıyla uygulamada Şeybânî'nin görüşünün tatbik edildiği düşünülebilir. Çünkü hul' akdiyle bu hakların ve borçların kendiliğinden düşeceği içtihadı kabul edilmiş olsaydı, ayrıca ibrâ ve ıskat işlemine gerek kalmazdı. Anlaşılan odur ki taraflar bu hak ve borçların zimmette sabit kalacağı düşüncesiyle bunları ayrıca ibrâ ve ıskat işlemine tâbi tutmaktadırlar.

İkinci grup tesciller için de 1678/1089 tarihli şu belge örnek olarak verilebilir:

...zevcim mezbûr Hüseyin Çelebi ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla otuz bin akçe mehr-i mü'ecclimden on beş bin akçesin alıp onbeş bin akçesinden ve bi'l-külliyeye nafaka-i iddetimden fâriğa olmak üzere beni hal' eyledikde ben dahi minvâl-i muharrer üzere hal' -i merkûmu kabûl idüp zevciyyete ve mehr ve nafakaya müt'e'allika âmme-i [de]âviden zimmetini ibrâ-i âmme ve kâtı'u'n-nizâ'la ibrâ ve ıskat eyledim...⁸⁸

Konuya başlarken de ifade edildiği gibi muhâlea akdinin özü, kadının bir bedel mukabilince kocasını boşamaya razı etmesidir. Dolayısıyla kocanın razı olacağı herhangi bir bedel, hul' akdini sağlamaya yeterlidir. Yukarıdaki tescil işleminde de koca, karının hakkı olan mehrin bir kısmını kendisine vererek geri kalan kısmı ve iddet nafakasının tamamı karşılığında hul' akdine razı olmakta ve mahkeme huzurunda bunu kayıt altına aldırılmaktadır. Söz konusu belgede ayrılık sebebinin de "beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla" şeklinde ifade edildiği görülür. Bugünkü anlamda "aramızda iyi geçim olmamasından" ya da bir başka ifadeyle "şiddetli geçimsizlik" sebebiyle olduğu anlaşılır. Zira daha önce de temas edildiği gibi incelenen boşama ve boşanmaya dair kayıtlarda bu ve bu meyandaki ifadeler oldukça sık bir biçimde kullanılmakta ve aile içerisinde meydana gelen ayrılık sebebinin ne olduğuna dair açık bilgi neredeyse hiç verilmemektedir.

Döneme ait sicil kayıtları içerisinde zimmîler arasında meydana gelip kayıt altına al-dırılan bir muhâlea tesciline de rastlanmıştır. Osmanlı Kıbrıs'ında zimmîler arasında da

⁸⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 106.

⁸⁸ "Mahmiyye-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye mahallesi sâkinelerinden Fâtıma bint Ali Beg nâm hâtûn tarafından vekil olan vekâleti [ber-]nehc-i şer'î Mehmed Çavuş ve Yusuf Çavuş nâm kimesneler şehâdetleriyle sâbite olan Süleyman Odabaşı nâm kimesne meclis-i şer'î-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-vesika merkûme Fâtıma'nın zevci Hüseyin Çelebi nâm kimesne mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâmm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüp müvekkilem merkûme zevcim mezbûr Hüseyin Çelebi ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla otuz bin akçe mehr-i mü'ecclimden on beş bin akçesin alıp onbeş bin akçesinden ve bi'l-külliyeye nafaka-i iddetimden fâriğa olmak üzere beni hal' eyledikde ben dahi minvâl-i muharrer üzere hal' -i merkûmu kabûl idüp zevciyyete ve mehr ve nafakaya müt'e'allika âmme-i [de]âviden zimmetini ibrâ-i âmme ve kâtı'u'n-nizâ'la ibrâ ve ıskat eyledim ba'de'l-veym benden asâleten ve vekâleten husûs-ı mezbûr için da'vâ ve nizâ' zuhûr iderse lede'l-hukkâmî'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmasın dedi dedikde mukurr-ı merkûmun minvâl-i muharrer üzere cârî ve sâdir olan bi'l-vekâle ikrârını el-mukarru lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkîk idicek mâ-hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb olundu" (KŞS-5-63/176).

muhâlea akdinin uygulandığını göstermesi bakımından bu örnek ehemmiyet arz etmektedir. 1110/1698 tarihli söz konusu kayıt şöyledir:

Mahrûse-i Lefkoşa kazâsına tâbî İncirli nâm karye sâkinelerinden Lino bint-i Çirkako nâm nasrâniyye meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîrde zevc-i mahâlî’i olan işbu râfî‘u’s-sifr Karabet veled-i Bogoz nâm Ermeni muvâcehesinde ikrâr ve itirâf idüp mezbûr Karabet zevcim olup lâkin beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olma- mağla zimmetinde mütekarrer ve ma‘kûdün-aleyh olan beş yüz akçe mehr-i müec- celimden ve nafaka-i iddetimden geçüp me‘ûnet-i süknâm kendi üzerime olduğun- dan mâ‘adâ işbu hâzırân-ı bi’l-meclis firâşından hâsıl sağîr oğlum Çirkako’yu üç sene ve sağîre kızım Marya’yı iki sene kendi mâlîmından infâk eylemek üzre mez- bûr Karabet ile muhâla‘a-i sahiha-i şer‘iyye ile muhâla‘a eyleyüp ol dahi ber-vech-i muharrer hal‘-ı merkûmu kabûl eyledikden sonra her birimiz âharın zimmetini hukûk-ı zevciyyete müte‘allika âmme-i de‘âviden ibrâ vü iskat eyledik dediklerinde gıbbe’t-tasdikîş-şer‘î mâ-hüve’l-vâki‘ bi’t-taleb ketb olundu.⁸⁹

Yukarıdaki belge zimmîlerin de boşanma konusunda şer‘î mahkemeye müracaat ettik- leri ve İslâmî bir boşanma türü olan muhâlea akdini icra ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Osmanlı genelinde olduğu gibi⁹⁰ Kıbrıs’ta da evlenme ve boşanmaya dair meseleleri görme hususunda kilise ya da daha genel anlamda cemaat mahkemeleri yetkili- dir.⁹¹ Bu noktada zimmîlerin neden kendi mahkemelerini değil de şer‘î mahkemeleri tercih ettiği sorusu akla gelmektedir. Osmanlı Devleti’ndeki zimmîlerin yargı tercihi üzerine genel olarak şunlar ifade edilebilir:

a) Kadının kararlarının nihai olması sebebiyle cemaat mahkemeleri için de bağlayıcı olması; b) Osmanlı hukuk sistemi içerisinde cemaat mahkemelerinin statü olarak bir tür “hakem heyetleri” olmaktan öteye gidememeleri; c) statüleri gereği cemaat mahkemeleri- nin adli/kazâî yetkilerinin çok sınırlı olması, yani kararlarının uygulanmasının tamamen tarafların rızalarına bağlı olması hasebiyle taraflardan birisi karara uymak istemediği tak- dirde mahkeme kararının uygulanma imkânının bulunmaması⁹² olarak açıklanabilir. Bun- ların yanında cemaat mahkemesinin hükmüne razı olmayan bir zimmînin şer‘î mahkemeye başvurmasında İslâm hukuku açısından bir engel bulunmadığı gibi, Hanefî mezhebine göre kadının başvuruyu kabul etmesi de gerekli görülmektedir.⁹³ Nitekim Osmanlı Devleti’nde de uygulama bu yönde gerçekleşmiştir.⁹⁴ Bütün bunların cemaat mahkemelerinin zimmî- ler arasındaki etkisini azaltarak onların şer‘î mahkemeleri kullanmaları için uygun bir zemin

⁸⁹ KŞS-6-28/71.

⁹⁰ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 249-250.

⁹¹ Çiçek, *Zimmis*, s. 69.

⁹² Çiçek, “Yargı Tercihi”, s. 47-48.

⁹³ Zeydân, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 572.

⁹⁴ Çiçek, “Yargı Tercihi”, s. 47-48.

hazırladığı söylenebilir.⁹⁵ Özel olarak boşanma hususu çerçevesinde düşünülecek olursa; boşanma için kadı mahkemesinde alınan harç miktarının daha az olması; formalitelerin basitliği ve azlığı; boşanmada aranan şartların kilise hukukuna göre daha makul olması gibi sebeplerin boşanmayı sağlamak için zaman zaman zimmileri şer'î mahkemeye yönlendirmiş olabileceği ifade edilebilir.⁹⁶

Muhâlea bahsi açıldığında bu mevzu kapsamına giren belgelerin genel olarak iki başlık altında toplanabileceğini, birincisinin muhâlea akdinin tescili amacıyla oluşturulan kayıtlardan; ikincisinin ise muhâlea akdine dair taraflar arasında yaşanan ihtilaflardan meydana geldiği belirtilmişti. Şimdi bu ikinci başlık ile ilgili belgelere temas edilecektir.

İlgili belgeler tetkik edildiğinde bu çerçevede yaşanan ihtilafların 8 belgeye yansıdığı ve bunların tamamına yakınının (7) muhâleanın varlığı ve bedeli üzerinde meydana geldiği görülmektedir.⁹⁷ Diğer kayıt ise akdin koca için gerekliliklerini⁹⁸ konu edinmektedir. Muhâleanın varlığı ve bedeli üzerinde meydana gelen ihtilaflar için 1019/1610 tarihli şu belge örnek olarak zikredilebilir.

Oldur ki; Fâtıma bint Abdullah nâm hâtûn mahfil-i şer'-i şerîfe gelüp sâbıkâ zevci olan Abdullah muvâcehesinde bast-ı merâm edüp mezbûr Abdullah beni tatlık etdikde yedi yüz akçesi benim[dir] taleb ederim dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Abdullah ben muhâla'a eyledim idi deyü cevâb verdikde mezbûre Fâtıma muhâla'ayı inkâr etmeğin takrîrine muvâfık beyyine taleb olundukda udûl-i müsliminden Çavuş b. Mahmud nâm kimesne benim huzûrumda muhâla'a etmişdir deyü şehâdet etmeğin ve şâhid-i âharı târih-i kitâbdan üç güne dek getirmesin mehl verilmeğin bi't-taleb kayd olundu.⁹⁹

Zikrolunan belgede görüldüğü üzere kadın ile koca arasındaki ihtilaf muhâlea akdinin varlığı ve bedeli üzerindedir. Kadının iddiasına göre kocası, kendisini talâk ile boşamış olup zimmetinde 700 akçe alacağı kalmıştır. Koca da boşanmanın muhâleayla meydana geldiğini ve bedelinin de bu 700 akçe olduğunu savunmaktadır. İspatın iddia makamına ait olması sebebiyle kadından hüccet talep edilmiş ve o da bir şahit göstermiştir. Ancak iddiasını ispat edecek ikinci şahidi göstermemesinden dolayı şahit getirebilmesi için kendisine üç gün süre tanınmıştır. Ancak bu kayıt sonrasındaki belgeler içerisinde bu davayla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Muhtemelen davayı ispat edecek ikinci şahit bulunamamıştır.

⁹⁵ Çiçek, "Yargı Tercihi", s. 48. Geniş bilgi için bk. Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 411; Çiğdem, *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613*, s. 39; Gradeva, *Rumeli Under the Ottomans*, s. 169; Erkan, *Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*, s. 24 vd.

⁹⁶ Çiçek, "Yargı Tercihi" s. 39-41.

⁹⁷ KŞS-3-5/354; KŞS-3-134/819; KŞS-5-44/125; KŞS-6-14/36; KŞS-6-58/173; KŞS-3-108/653; KŞS-3-62/405.

⁹⁸ KŞS-4-20/62.

⁹⁹ KŞS-3-108/653.

Kayıtlar arasında İslâm-Osmanlı hukukunda bilinen ve yaygın olarak uygulanan boşama ve boşanma usullerinin dışında bir boşama tarzına da rastlanmıştır. 1609/1018 tarihli söz konusu kayıta bir baba kızını boşaması için damadına belli bir meblağ para vererek bunu sağlar; fakat koca boşama sonrasında kadınla tekrar evlilik hayatına devam etmek ister. Bunun üzerine kadının babası mahkemeye müracaat ederek olayın aslının mahkemece tespit ve tescil edilmesini ister. Kaydın aslı şöyledir:

Oldur ki; Emîr Ali b. Ali nâm kimesne meclis-i şer‘de Abdülkadir b. el-Hâc Ali nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i da‘vâ edüp ‘Mezbûr Abdülkadir’in bundan akdem zevcesi olup benim sulbiye kızım olan Zeyneb nâm hâtûnu merkûm Abdülkadir benim yedimden on guruş alup talâk-ı selâse ile tatlık etmiş iken el-hâletü hâzihî zevciyyet da‘vâsı eder su‘âl olunsun’ dedikde gibbe’s-su‘âl mezbûr Abdülkadir on guruş alup talâk-ı selâse ile tatlık eylediğini münkir olucak Hüseyin Fakih ibn-i Ali ve Mustafa bin İsmail ve Muhzır Hüseyin b. Çelebi nâm kimesneler edâ-yı şehâdet-i şer‘iyye edüp mezbûr Abdülkadir zevcesi mezbûre Zeyneb’i bizim huzûrumuzda talâk-ı selâse ile tatlık edüp ve babası mezbûr Emîr Ali yedinden mukâbelede ol guruşu almış idi dediklerinde bi’t-taleb kayd olundu.¹⁰⁰

Zikredilen belgede meydana gelen hukuki işlem bir dava kaydı değil, tespit ve tescil işlemidir. Zira mahkemeye müracaat eden şahsın da talebi bir dava değil, olayın resmi olarak aydınlatılarak tescil edilmesidir. Zira oluşturulan bu belge ile kocanın talâk etmediği yönündeki inkârına karşı hüccet elde edilmiş olur. Taraflar arasında belli bir meblağ paradan bahsedilmesi sebebiyle yapılan işlemin hul’ akdi olabileceği ihtimali akla gelse de hem kayıta açık bir şekilde yapılan işlemin talâk-ı selâse ile boşama olduğu hem iddia makamınca, hem de şahitler tarafından beyan edilmektedir. Ayrıca incelenen belgeler, taraflar arasında hul’ akdiyle ilgili bir mesele üzerinde ihtilaf yaşanırsa bunun muhakkak mahkeme kaydında belirtildiğini göstermektedir. Bununla beraber tarafların tercih ettiği bu işlemin de İslâm hukuku açısından bir mahzuru yoktur. Daha önce de ifade edildiği gibi boşama kocanın tek taraflı irade beyanıyla meydana gelen bir işlemdir.¹⁰¹ Kocanın boşama karşılığında herhangi bir ücret almasının bu noktada boşama işlemi ile herhangi bir bağı yoktur. Bunun haricinde tarafların hul’ akdine değil de böyle bir yola başvurmalarının sebebini mahkeme kaydından tam olarak kestirebilmek mümkün olmasa da, söz konusu işlemler sonuçları itibariyle düşünüldüğünde talâk-ı selâse ile yapılan bir boşamanın hul’ akdine göre daha kuvvetli bir ayrılmayı gerektirdiği söylenebilir. Zira talâk-ı selâse ile boşanan bir kadın bir başka kişiyle evlenip karı koca hayatı yaşamadığı ve ondan ayrılıp iddet süresini tamamlamadığı müddetçe eski kocasıyla tekrar evlenmesi mümkün olmaz. Fakat hul’ akdinde böyle bir durum yoktur. Taraflar akid sonrasında yeni bir nikâh akdiyle bir araya gelmeleri mümkündür. Yani hul’ akdinde beynûnet-i suğrâ, talâk-ı selâsede ise beynûnet-i kubrâ meydana gelir ve her ikisine göre farklı hukuki neticeler doğar.¹⁰²

¹⁰⁰ KŞS-3-25/158.

¹⁰¹ Serahî, *el-Mebsût*, VI, s. 197; Şa‘bân, *el-Ahkâmü’ş-şer‘iyye*, s. 452; Hallâf, *Ahkâm*, s. 149.

¹⁰² Geniş bilgi için bk. Hallâf, *Ahkâm*, s. 146; Şa‘bân, *el-Ahkâmü’ş-şer‘iyye*, s. 416-417; Acar, “Talâk”, XXXIX, 499.

Yukarıda ve diğer birçok belgede gözlemlendiği üzere toplum "mahkeme haricinde" meydana gelen boşama ve boşanma işlemlerine sıklıkla şahit tutmaktadır.¹⁰³ Bu tespit zamanın ihtiyaçlarının ve toplumsal şartların hukuk uygulamalarına etkisini göstermesi bakımından dikkati celp etmektedir. Zira boşama ve boşanma işlemlerine şahit tutmanın hukuki bir zorunluluğu bulunmasa da insanlar muhtemelen hüccet olması amacıyla bu konuda bir hassasiyet göstermişlerdir.

Dönem içerisindeki muhâlea akidlerinde bedeli nelerin oluşturduğuna dair yapılan incelemeye göre kadınlar mehir ve iddet nafakasını zikrederek, mesken masraflarını ise çoğunlukla zikretmeden bunlara dâhil etmiş ve bunlardan umumi ifadeler kullanarak feragat etmiştir. Örneğin muhâlea bedelinin zikredildiği kayıtlarda "mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddetim ve sâ'ir zevciyyete müte'allık olan cemî' de'âvî ve mutâlebâtдан fâriğ oldum"¹⁰⁴ veya "mehr-i mü'ecceli ve nafaka-i iddetinden fâriğa olmak üzere muhâla'â idüp birbirinin zimmetini zevciyyete müte'allık de'âvî ve mutâlebâtдан ibrâ vü iskat eyleyüp"¹⁰⁵ gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Burada bilhassa kadının kocası üzerindeki birtakım mali haklarından külliyen vaz geçtiğine dikkat edilmelidir. Bedelin zikredildiği 42 adet hul' akdinin 29'unda (%69) kadın kocadan para ya da mal almadan, mehir ve iddet nafakası gibi zevciyyete dâhil tüm haklarından vaz geçmiştir. Bununla beraber 5 kayıta da evliliklerinden hâsıl olan çocukların bakımını da belli bir süreliğine üstlendikleri gözlenmiştir.¹⁰⁶ Bazı hul' akidlerinde kadınların yine tüm mali haklarından vaz geçmelerinin yanı sıra, bu haklarına ya da onlar üzerindeki herhangi bir alacaklarına mukabil bir miktar para ya da mal aldıkları da vaki olmuştur. Bu vakaların sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 5 adettir.¹⁰⁷

Kayıtlarda hul' bedeli olarak zikredilen hususlara bakıldığında 1 yerde sadece mehir, 13 yerde mehir ve iddet nafakasından; 11 yerde mehir, iddet nafakası ve mesken masraflarından; 4 yerde ise zevciyyete dair tüm haklardan vaz geçildiği anlaşılmaktadır.

Muhâlea akitlerinde İslâm hukukunun kadına mali bir hak¹⁰⁸ ve güvence olarak verdiği mehir,¹⁰⁹ iddet nafakası ve mesken masrafları gibi imkânlardan koca lehine vaz geçildiği vakalarda dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Osmanlı hukuk pratiğinin ilgili

¹⁰³ KŞS-3-108/653; KŞS-4-20/62; KŞS-5-44/125; KŞS-6-14/36; Muhtelif talâk işlemlerine şahitlik için bk. KŞS-3-109/657; KŞS-3-27/177; KŞS-3-113/683; KŞS-3-175/1097; KŞS-4-150/357; KŞS-5-52/145; KŞS-6-124/375. Tefviz-i talâk için bk. KŞS-6-108/310.

¹⁰⁴ KŞS-4-95/227.

¹⁰⁵ KŞS-4-27/80. 0

¹⁰⁶ KŞS-3-52/334; KŞS-6-28/71; KŞS-6-107/304; KŞS-6-87/253; KŞS-6-122/366.

¹⁰⁷ KŞS-4-95/227; KŞS-4-152/360; KŞS-4-148/352; KŞS-4-139/326; KŞS-5-44/125.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bk. H. İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Mali Haklar*.

¹⁰⁹ Osmanlı hukuku üzerine değerli araştırmaları olan Colin Imber, mehirin dulluk ya da boşanma durumlarında kadınlar için bir sigorta vazifesi gördüğünü ifade eder (*Osmanlı'da İslâmi Hukuk*, s. 175). Hz. Peygamber'in eş ve kızları için en çok 480 dirhem, sahâbilerin de 350-400 dirheme kadar mehir uyguladığı bilinmektedir. Bu meblağın 80-100 arası koyun bedeli olup günümüzde orta büyüklükte bir daire değerinde olduğu dikkate alınırsa kadının bilhassa boşanmadan doğacak mağduriyetine karşı mehirin bir sigorta fonksiyonu görebileceği düşünülebilir. Geniş bilgi için bk. Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 224, 441.

dönemdeki temel kaynaklarından olan *Hidâye*, muhâleaya yol açan geçimsizlik kadından kaynaklanıyorsa erkeğin verdiği mehirden fazlasını alması mekruh, erkekten kaynaklanıyorsa kadından herhangi bir fidyeye alması tahrimen mekruhtur demektir.¹¹⁰ Bununla birlikte Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin de bu hususta fetvası vardır ve verilen mehirden fazlasının hul' bedeli olarak kadından talep edilmesinin uygun olmadığını belirtmektedir.¹¹¹ Fakat bu hususlara riayet edilmeden gerçekleştirilen bir muhâlea, dinen hoş karşılanmamış olsa da erkek her hâlükârda boşamaya yetkili olduğundan boşamanın hükmen geçerli olduğu kabul edilmektedir.¹¹² Nitekim Ebussuud Efendi'nin de böyle düşünmüş olduğu vermiş olduğu fetvasından anlaşılmaktadır. Örnek olarak zikredilen vakalarda da görüldüğü üzere şer'î mahkeme kayıtlarının yapısı gereği boşanmaya sebep olan geçimsizliğin tam olarak neden ve kimden kaynaklandığını, kimin haklı kimin haksız olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Ancak her hâlükârda erkeğin vermiş olduğu mehirden fazlasını muhâlea bedeli olarak almasının, dinen hoş karşılanan bir durum olmadığı ifade edilebilir.¹¹³ Muhâlea türü boşanmada görülen bu sıkıntının İstanbul, Manisa, Bursa, Kayseri ve diğer Anadolu coğrafyası için de geçerli olduğu yapılan çalışmaların ortaya çıkardığı verilerden anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Anadolu'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar kademeli olarak hul' vakalarında artış meydana geldiği ve bu artışla kadınların mali güçlerinin artması arasında bir ilişkinin var olduğu şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.¹¹⁵ Bu ilişkinin Kıbrıs adasında da vaki olduğu düşünülebilir. Zira genel itibarıyla 17. yüzyıla nazaran 18. yüzyıl kadı sicillerinde hul' vakaları bir hayli artış göstermiştir¹¹⁶ ve kadınlar iktisadi hayat içerisinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.¹¹⁷ Fakat bu süreçte hul' akitlerini etkilemiş ekonomik ve sosyal başka etmenlerin varlığının da söz konusu olabileceği göz ardı edilmemelidir. Nitekim adada 18. yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında hul' akitlerinde ciddi dalgalanmaların meydana geldiği bilinmektedir.¹¹⁸

¹¹⁰ Merginâni, *el-Hidâye*, III, 281. Ayrıca bk. Serahsi, *el-Mebsût*, VI, s. 183. Muhammed eş-Şeybânî'nin bu görüşe katılmadığı ve ona göre geçimsizlik kimden kaynaklanırsa kaynaklansın tarafların anlaşması durumunda erkeğin verdiği mehirden fazlasını alabileceği ifade edilmektedir (bk. Serahsi, *el-Mebsût*, VI, 183; Merginâni, III, *el-Hidâye*, 281).

¹¹¹ Mes'ele: Zeyd Hind'e verdiğiinden sonra ziyâde bedel-i hul' almak câiz olur mu? el-Cevâb: Lâyık olmaz, etmemek gerektir (Düzdağ, *Ebussuud Efendi Fetvaları*, s. 48).

¹¹² Serahsi, *el-Mebsût*, VI, 183; Merginâni, *el-Hidâye*, III, 281.

¹¹³ Kimi dava kayıtlarında muhtemelen mali sıkıntı sebebiyle boşanma sonrasında kadınların mehir ve iddet nafakalarını talep ettikleri fakat hul' akdine bedel kıldıklarının ortaya çıkmasından alamadıkları vaki olmuştur (bk. KŞS-3-134/819; KŞS-5-44/125; KŞS-6-14/36; KŞS-6-58/173).

¹¹⁴ Aslan, *Kayseri Şer'iyye Sicilleri*, s. 547; Aydın, *Aile Hukuku*, s. 114-122; Karataş, *Bursa'da Gayrimüslimler*, s. 57; Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 57; Sofuoğlu, *Manisa Şer'iyeye Sicilleri*, s. 121.

¹¹⁵ Erdoğan, "On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul Yöntemiyle Boşanma", s. 276.

¹¹⁶ Özkul, "Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları", s. 128-129.

¹¹⁷ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 193.

¹¹⁸ 1700-1750 arasında 414; 1757-1800 arasında ise sadece 7 adet hul' kaydının bulunduğu belirtilmektedir (bk. Özkul, "Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları", s. 128-129).

Topyekûn olarak muhâlea ile ilgili tescil ve davaların ne kadarında tarafların vekâleten bulunduğu bakıldığında, 7 kayıta kadınların 1 kayıta ise erkeklerin bu şekilde temsil edildikleri ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere kadınların vekâleten mahkemede bulunmaları erkeklere nispetle daha fazladır. Bu konunun izahına daha önce temas edilmiş olması hasebiyle burada tekrar edilmeyecektir.

Burada açıklık getirilmesi gereken bir diğer husus da Jennings'in Kıbrıs sicillerindeki hul' akidlerine yönelik vermiş olduğu bir bilgidir. Jennings'e göre özellikle önceleri nadir olsa da 1044/1635'ten sonra meydana gelen hul' akidlerinde taraflar boşanma öncesinde sık bir biçimde ayrı yaşamaya başlamışlar ve bu süreçte nafaka haklarını kaybeden kadınlar özellikle mali açıdan sıkıntı içerisine düşmüşlerdir.¹¹⁹ Jennings bu tespitine mesnet teşkil eden argümanlarının neler olduğunu zikretmediğinden neye dayanarak böyle bir değerlendirmede bulunduğu anlaşılamamaktadır. Ancak yapmış olduğumuz incelemede böyle bir uygulamaya rastlanmadığı gibi boşama öncesinde nafaka hakkının kaybedildiği vakalar da söz konusu olmamıştır.

5. Tefrik

Tefrik, sözlükte "iki şeyi birbirinden ayırmak" anlamına gelir ve İslâm hukukunda kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesini yani adli/kazâî boşanmayı ifade eder.¹²⁰ İlgili belgeler içerisinde tefrik başlığı altında zikredilebilecek 1 adet mahkeme kaydına rastlanmıştır. Bu kayıt, kadının din değiştirerek Müslüman olması üzerine kocanın Müslüman olmayı reddetmesiyle vuku bulmaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliği caiz görülmemiştir.¹²¹ Dolayısıyla bu durum nikâh akdi esnasında mevcut olursa nikâha, evlilik hayatı içerisinde vuku bulursa evliliğin devamına mâni olur.¹²² 1018/1676 tarihli konuyla ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

Budur ki; Hasne bint Murad nâm mütezevvice Ermeniye mahfil-i şer'a gelüp zevci olan Merkiri veled-i Külel nâm Ermeni muvâcehesinde bast-ı merâm edüp: 'Mezbûr Merkeri bana dâimâ cefâ ve ezâ eder kendiyi istemem' dedikde mezbûr Merkeri münkir olucak merkûme Hasne şeref-i İslâmla müşerrefe olmağa râğibe olmağa îmân arz olunup zulmet-i dalâletden halâs olmağla Ayşe ismiyle tesmiye olunduktan sonra mezbûr Merkeri'ye îmân arz olunduktan kabûl etmemek ile mezbûre Ayşe'nin tefrikine hükm birle kayd olundu.¹²³

¹¹⁹ Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 522.

¹²⁰ Acar, "Tefrik", *DİA*, XXXX, 277.

¹²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 45; Kâsânî, III, 465; Hallâf, *Ahkâm*, s. 121.

¹²² İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, II, 505.

¹²³ KŞS-3-25/159.

Söz konusu kayıta kadının esasen kocanın kendisine kötü muamele yapması sebebiyle boşanma talebiyle mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Fakat kocanın bu iddiayı reddetmesi üzerine kadın, Müslüman olmayı arzu ettiğini mahkemeye arz eder ve Müslüman olur. Hukuki açıdan kocanın gayrimüslim olarak Müslüman bir kadınla evlilik hayatına devam edemeyeceğinden kendisine Müslüman olması teklif edilir. Kocanın bunu reddetmesiyle de hâkim aralarını ayırır. Hanefî mezhebine göre eğer gayrimüslim eşlerden kadın ihtida edip kocası gayrimüslim olarak kalırsa, öncelikle kocaya Müslüman olması teklif edilir.¹²⁴ Koca teklife olumlu cevap verip İslâm'a girerse, eski nikâhları üzere aile hayatına devam ederler; şayet Müslüman olmayı reddederse hâkim aralarını ayırır. Hanefilere göre bu ayırma bir bâin talâk sayılır.¹²⁵ Görüldüğü üzere dava İslâm hukukuna muvafık bir şekilde cereyan etmiştir. Ancak zimmî kadının boşanma talebiyle mahkemeye müracaat edip dava sürecinde Müslüman olması dikkat çekmektedir. Kadının Hanefî mezhebindeki adli boşanma imkânının kısıtlılığından haberdar olup İslâm'ı seçerek ve kocasının da din değiştirmeyi kabul etmeyeceğini düşünerek İslâm'a geçmiş olması ihtimali akla gelmektedir. Elbette kadının salt dinî gerekçelerle samimi bir şekilde Müslümanlığı tercih etmesi gibi daha başka ihtimaller de söz konusu olabilir. Bu açıdan net bir yargıda bulunma hususunda temkinli olmakta fayda vardır.

İlgili döneme ait incelenen kadı sicillerinde tefrikan hükmedildiğini gösteren yukarıdaki belgenin haricinde bir kayda rastlanmamıştır. Bu durum dikkate değerdir. Çünkü İslâm hukukuna göre kadın bazı gerekçelere istinaden mahkeme aracılığıyla boşanmayı gerçekleştirebilmektedir. Hâkim kararıyla meydana gelen bu tür boşanmalar tefrik ya da bir diğer ifadeyle adli/kazâi boşanma olarak adlandırılır. Adli boşanma imkânı Hanefî mezhebine göre oldukça sınırlıdır. Buna mukabil diğer mezhepler içerisinde kadın, kocasının belirli hastalıklara yakalanmış olması, evinin ihtiyaçlarını karşılamaması, gâib ya da hapis olması, şiddetli geçimsizlik hâli gibi gerekçelerin herhangi biri ile mahkemeye müracaat ederek boşanma talep edebilir.¹²⁶ Ancak İslâm hukukundaki bu genişlik Osmanlı hukuk tatbikatına yansımamıştır. Öyle ki 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı şer'î mahkemelerinde Hanefî mezhebinin dışındaki bir mezhep görüşüyle hüküm vermek yasaklanmıştır.¹²⁷ Hanefî mezhebine göre kadının kendisiyle adli boşanma talebinde bulunabileceği sadece bir

¹²⁴ Böyle bir teklifin yapıldığı fakat hükmün yer almadığı başka bir mahkeme kaydı daha vardır; "Musa Beşe meclis-i şer' de Karçıra veled-i Filipo nâm zimmiye meclis-i şer' de zevcesi Çako müslime oldukda sana İslâm arz olundu mu deyü su'âl etdikde mezbûr Karçıra bana zamân-ı merkûmda İslâm arz olunup ben dahi ibâ etdim dediği kayd olundu" (bk. KŞS-3-10/72).

¹²⁵ Merginâni, *el-Hidâye*, III, 128; Mevdâni, II, 25.

¹²⁶ Şa'bân, *el-Ahkâmü'ş-şer'iyye*, s. 473 vd.; Acar, "Tefrik", XXXX, 277-278.

¹²⁷ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 116-117. Aydın bu yasaklamanın Ebussuûd Efendi'nin öncesinde de var olabileceği ihtimalini belirtmekle beraber onun döneminde ve sonrasında kesin olarak var olduğunu ifade etmektedir (*Aile Hukuku*, s. 117). Bu döneme dair bir kadı beratı örneği şöyledir: "Eimme-i Hanefiyyeden muhtelefun fihâ olan mesâili kemâ yenbeği tettebbu edüp esahh-ı akvâli bulup anınla amel eyleye..." (bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 86, 113). Ayrıca bk. "Mesele: Esahh-ı akvâl ile amel eylesün deyu beratında mukayyed olan kadı kavli-i zaif ile amel eylese hükmü nâfiz olur mu? el-Cevâb: Gayet zaif olunca olmaz" (Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, s. 370).

sebeptir; o da kocada bulunan cinsî rahatsızlıktır. Hanefî hukukçularından Muhammed eş-Şeybânî buna akıl hastalığı, cüzzam, bars (alaca hastalığı) gibi hastalıkları eklese de bu görüş, fetva ve kazâda 1916 yılına kadar uygulanmamış, sadece kocada bulunan cinsî rahatsızlıkları boşanma sebebi kabul eden Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) görüşü tatbik edilmiştir.¹²⁸ Bunların dışında kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemini, ona zina isnat edip bunu gerekli şahitlerle ispat edememesi ve bir organını aralarında ebedî evlenme engeli olan bir kadının mahrem bir organına benzeterek onu kendisine haram kılması (zihar) özel hükümlere bağlanmıştır ve bu durumlarda gerekli şartlar oluşuyorsa hâkim eşlerin arasını ayırabilmektedir.¹²⁹

6. Tefviz-i Talâk

İslâm hukukuna göre tefviz-i talâk, kocanın talâk yetkisini karısına temlik ve havale etmesi; talâkı vekiline, elçisine veya karısının velisine tevdi etmesi olarak tarif edilir. Daha sade bir ifadeyle kadının da boşamaya yetkili kılınmasıdır da denebilir. Tefviz-i talâk üç kısma ayrılmaktadır: İlki, bir vakitle kayıtlı olmayan tefviz-i mutlaktır. Örneğin kocanın karısına "kendini boşa demesi" mutlak bir tefvizdir. İkincisi bir zamanla kayıtlanmış tefviz-i mukayyettir. Kocanın karısına "kendini yarın boşa" demesi buna bir örnektir. Son olarak da tefviz-i âmm sayılabilir. Bu da bütün zamanları kapsayan bir zarfı içerir biçimde yapılan tefvizdir. Örneğin "ne zaman istersen kendini boşa" denmesi umumi olması hasebiyle bu kısma dâhil bir tefvizdir.¹³⁰

İlgili döneme ait kadı sicillerinde tefviz-i talâka dair sadece bir uygulamaya rastlanmıştır. 1111/1699 tarihli söz konusu kayıta Müslüman bir kadın mahkemeye müracaat ederek kocasının yurt dışına çıkmadan önce kendisine, "bir yıla kadar dönmezsem kendini boşayabilirsin" dediğini beyan etmekte ve bu hukuki işleme şahitlik edenlerin ifadelerinin alınarak kayda geçirilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine şahitlikleri makbul olan dört şahıs kadının ifadesini tasdik ettiklerini mahkeme huzurunda beyan etmiş ve kocanın bir yıl sonra dönmemesi üzerine kadının zikredilen boşama yetkisiyle kendisini boşadığına da şahitlik etmişlerdir. Şöyle ki:

Mahrûse-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriyye mahallesi sâkinelerinden işbu râfî'atü'l-vesîka Ayşe bint Ali nâm hâtûn meclis-i şer'at-i şerîfede takrîr-i kelâm idüp zevcim Ahmed bin Abdullah nâm kimesne diyâr-ı âhara gitdikde bir sene tamâmında ihtiyârın elinde olsun kime dilersem var deyü ihtiyârımı elime vermekle sene tamâmında gelmeyecek nefsimi ihtiyâr ve tatlik eylemişdir husûs-ı merkûmeye vukûf ve şu'ûru olan müsliminden su'âl olunup haberleri tahrîr olunmak matlûbumdur dedikde udûl-i ricâlden Hasan b. Yusuf ve Süleyman bin Ali ve el-Hâc Nurullah b. Receb ve el-Hâc İbrahim b. Kasım nâm kimesneler li-eclî'l-ihbâr meclis-i şer'a hâzırûn olup isrû'l-istihbâr fi'l-hakîka merkûme Ayşe'nin zevci mezbûr

¹²⁸ Aydın, *Aile Hukuku*, s. 116.

¹²⁹ Acar, "Tefrik", XXXX, 277-278.

¹³⁰ Bilmen, *Kamus*, II, 177; Ebû Zehrâ, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye*, s. 323; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 558.

Ahmed diyâr-ı âhara gitdikde zevcesi merkûme Ayşe'ye bir seneye deĝin gelmezsem sene tamâmında ihtiyârın elinde olsun her kime dilersen var deyü ihtiyârını eline vermekle sene tamâmında gelmeyecek merkûme Ayşe dahi bizim huzûrumuzda nefsinı ihtiyâr ve tatlık eyledi hâlâ mezbûr Ahmed'den mutallakadır deyü her biri alâ-tarikiş-şehâde ihbâr etmeĝin mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.¹³¹

İslâm hukukunda prensip olarak boşama yetkisi kocaya ait olmakla beraber tefviz-i talâk yoluyla bu yetki hanıma da verilebilir.¹³² Zira yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere koca, bir yıla kadar gelmezsem kendini boşayabilirsin demekle, talâk yetkisini karısına da tanımıştır. Kadın da kocanın bir yıl sonra dönmemesi üzerine şahitler huzurunda yetkisini kullanarak mahkeme kararına ihtiyaç duymaksızın kendisini boşamış ve daha sonra mahkeme huzurunda bu işlemi kayıt altına almıştır. Söz konusu tefviz-i talâkın zamanla takyit edilerek kadına tanındığı gözlenmektedir. Zira “bir sene sonra gelmezsem seçimin sana kalmıştır, dilediğinle evlen” ifadesiyle bir sene tamamlanınca yetki kullanılabilirdiğinden söz konusu talâk mukayettir. Bununla beraber tefviz-i talâk yetkisinin bir seneye kadar dönmeme şartına bağlanmış olduğu da dikkat çekmekte ve bunun hukuki açıdan herhangi bir mahzuru bulunmamaktadır. Zikredilen belgede kocanın nereye ve neden gittiğine dair herhangi bir bilgi yer almasa da yapılan işlemde kadının maslahatının düşünüldüğü ve müşkül duruma düşmesinin istenilmediği anlaşılmaktadır. Zira birtakım şartları olmakla beraber koca gittiği yerden dönmeyecek olursa ve karısına da giderken tefviz-i talâk yetkisi vermemişse boşanma gerçekleşmeyeceğinden kadının yeni bir evliliği mümkün olmaz ve bu sebeple özellikle ekonomik açıdan sıkıntılı bir duruma düşebilir.¹³³ Nitekim yukarıda zikredilen işlemin mahkeme huzurunda kayıt altına alınması da yeni bir evlilik için hukuki bir dayanak oluşturmaya dönük olduğu düşünülebilir. Zira söz konusu vakada günün birinde eski koca döner ve evlilik iddiasında bulunursa kadının boşanmanın gerçekleştiğini şahitlerle veya belgeyle ispatlayabilmesi gerekmektedir.

7. Fâsid evlilik

Hanefî mezhebine göre nikâh akdinin sıhhat şartlarında herhangi bir eksiklik bulunursa fâsid evlilik meydana gelmiş olur. Şahitler olmaksızın evlilik, muvakkat evlilik ya da kadını halası, teyzesi ile aynı nikâh altında tutma fâsid evlilik örnekleridir. Bunlar Ebû Hanîfe'ye

¹³¹ KŞS-6-108/310.

¹³² Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 197; Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 452; Hallâf, *Ahkâm*, s. 149.

¹³³ Esasen 16. asrın ortalarına kadar özellikle nafaka bırakmadan kaybolan kadınların, diğer mezheplerin kabul ettikleri adli (tefrîk) boşanma imkânından dolayı olarak faydalandıkları ifade edilmektedir. Zira kocası kaybolup nafakasız kalan kadın için kendi mezhebine göre boşanmaya hükmedemeyen Hanefî kadısı, Şafîi bir nâib tayin ederek ve onun kendi mezhebine göre verdiği boşanma kararını uygulayarak bu gibi durumlardaki kadınların boşanmalarına imkân sağlamıştır. Ancak dolaylı yolla sağlanan bu imkânın ancak 16. asrın ortalarına kadar kullanıldığı, bu tarihten sonra “Bu diyarda Şafîi kavliyle amel etmek memnudur.” denerek farklı mezheplerden istifade yolunun kapatıldığı belirtilmektedir (bk. Aydın, *Aile Hukuku*, s. 116-117). Osmanlı Devleti'ndeki adli (tefrîk) boşanmalarına dair geniş bilgi için bk. Aydın, *Aile Hukuku*, s. 115 vd.

göre fâsid iken Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yusuf'a göre batıldılar.¹³⁴ Döneme ait belgeler içerisinde bir adet fâsid evlilik vakasına rastlanmıştır. 1676/1087 tarihli bu belgede taraflar fâsid bir nikâhla evlilik hayatı yaşadıktan sonra bu evliliği bitirdiklerini, kadının mehrini ve evdeki eşyalarını teslim aldığını beyan etmektedirler. Belge şöyledir:

Kızılkule mahallesinden Hatice bint Hüseyin mahfil-i kazâda Şaban mahzarında biz nikâh-ı fâsid ile nikâh idüp vaty etmekle nikâhın fesâdına binâen bin akçe mihrimi ve hânesinde olan eşyâmı ahz ü kabz eyledim dedikde gıbbe't-tasdik kayd-şod.¹³⁵

Zikredilen belgede nikâhı fâsid kılan sebebe değinilmese de diğer bazı önemli hususlara dair bilgi verilmektedir. Örneğin belgede zifafın meydana geldiği (vaty) ifade edilir ki bu husus, fâsid evliliğin doğuracağı sonuçlarda belirleyici olmaktadır. Zira bununla terettüp eden sonuçlardan biri de mehirdir ve kadın mehrini aldığını beyan etmektedir. Evliliğin sonlandırılması ise mahkeme aracılığıyla değil, tarafların kendi iradesiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Fâsid bir evlilikte eşlerin evliliğe devam etmeleri caiz olmayıp derhâl ayrılmaları gerekmektedir. Ayrılmadıkları takdirde hâkim durumdan haberdar olunca re'sen aralarını ayırır. Taraflar arasında birleşme/zifaf olmamışsa evlilik hiçbir netice doğurmaz. Şayet yukarıda zikredilen vakada olduğu gibi zifaf meydana gelmişse evlilik şu neticeleri ortaya çıkarır: Mehr-i misil ile mehr-i müsemâdan az olanı terettüp eder; evlilikten çocuk meydana gelirse nesebi sabit olur; kadının iddet beklemesi gerekir ve evlilik ile oluşan hısımlık münasebetiyle haramlık (hürmet-i müsâhere) sabit olur.¹³⁶

Sonuç

17. asra ait 6 adet mahkeme defterinde İslâm hukukuyla ilgili 2504 adet kaydın bulunduğu, bunun 770 adedinin (%31) aile hukuku çerçevesinde yer aldığı; aile hukukuna dair bu belgelerin 79 adedinin (%10) de evliliğin sonlandırılması kapsamına girdiği tespit edilmiştir. Evliliğin sonlandırılmasına dair belgelerin 17 adedi (%21) talak tesciline; 4 adedi (%5) boşanma iddiasına; 7 adedi (%9) şartlı talaka; 49 adedi (%62) muhâleaya; ve son olarak 1'er adedi de tefrik ve evliliğin fesadına dairdir. Bu verilerden hareketle ilgili defterlerdeki evliliğin sonlandırılmasına dair belgelerin ezici bir çoğunluğunun %62'lik bir oranla muhâleaya ait olduğu; talak tescili kayıtlarının da bunu takip ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra da sırasıyla şartlı talak ve boşanma iddiası gelmektedir. Tefrik ve fâsid evliliğe dair kayıtlar da birer adettirler.

Kayıtların ezici çoğunluğunda evliliği sona erdiren sebeplere ya değinilmemekte ya da genel ifadelerle temas edilmektedir. Bu durumda mahkeme kayıtlarının tutulma usulünün

¹³⁴ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, VII, 109.

¹³⁵ KŞS-5-13/32.

¹³⁶ Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, s. 134-135; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, VII, 110-111.

etkisi olduğu gibi toplumun ahlaki ve manevi değerlerinin etkisi olduğu da düşünülebilir. Zira boşanma vakaları oldukça az olmakla beraber nitelik bakımından da sadedir. Neredeyse hiçbir mahkeme kaydında bir tarafın diğeri aleyhinde tahkir, zem ya da mahcup edici bir iddiada, beyanda bulunduğu rastlanmamış; taraflar arasındaki ihtilaf ve çekişme hâlleri oldukça az vuku bulmuştur.

Konuyla ilgili kayıtlarda çoğunlukla kadınların vekil tayin ederek işlem yaptırdığı görülmüştür. Bu da kadınların mahkeme huzuruna çıkma noktasında daha çekimser oldukları izlenimini verir. Kadınların mahkemede asaleten temsil edilmelerinin önünde hiçbir hukuki engel bulunmamakla beraber dönemin şartları itibariyle kadının mahkemenin bulunduğu yere yolculuk imkân ve kolaylığının erkeklere nispetle daha sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira incelenen kayıtlar Lefkoşa kadılığına ait olmasına rağmen adanın hemen her bölgesinden bu mahkemeye müracaatların yapıldığı gözlenmiştir. Ayrıca çoğunlukla erkeklerden müteşekkil kadı, şahitler ve diğeri mahkeme görevlilerinin huzuruna kadınların çıkmak istememeleri de bu durumun bir sebebi olabilir.

Her ne kadar hukuki bir zorunluluğu olmasa da muhtemelen gelişen ve değişen sosyal hayatın gerekliliklerini dikkate alarak mahkeme haricinde yapılan boşama ve boşanma, tefviz-i talâk gibi işlemlere sıklıkla şahit tutulmuştur. Zira taraflar bu işlemin, ayrılma sonrasında yaşanacak bir ihtilaf ve çekişme durumuna karşı hüccet olarak bulunmasını istemiş olmaları takdir edilecek bir sebeptir.

Boşama ve boşanma vakaları çoğunlukla mahkemeye yansıtılmaksızın tarafların kendi arasında gerçekleşmiş, genelde tespit ve tescil için mahkemeye müracaat edilmiştir.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla toplumda ric'î talaka nispeten bâin talakla boşanmanın çok daha yaygın olduğu ve üçlü talaka (talâk-ı selâse) da sıklıkla müracaat edildiği gözlenmiştir.

Talâk yoluyla meydana gelen boşama kayıtlarının çoğu talâk beyanı ve bunun neticesinde hasıl olan mehir, iddet nafakası gibi koca üzerindeki çeşitli borçların ifa edildiğinin ya da bunlar üzerinde uzlaşıldığının tescili amacını taşımaktayken bir kısmı da sadece talâkın kayda geçirilmesine dairdir. Talâkın genelde mahkeme haricinde meydana geldiği gözlenmekle beraber kadı huzurunda gerçekleştiği de vaki olmuştur.

Araştırma konusu çerçevesinde incelenen ve çeşitli başlıklar altında tasnif edilen diğeri kayıtlara nispetle en fazla belge muhâlea konusuyla ilgilidir. Zira bu mevzuyla ilgili 49 adet belgeye ulaşılmıştır. Bu da araştırma konusuyla ilgili tüm kayıtların %62'sinin muhâlea akdine dair olduğunu göstermektedir. Ancak boşama ve boşanmaların mahkeme huzurunda kayıt altına aldırılması gibi bir zorunluluk bulunmadığından hul' akdinin vuku bulan tüm ayrılmalar içerisindeki oranın ne olduğunu kestirebilmek zordur.

Muhâlea akidlerinde İslâm hukukunun kadına mali bir hak ve güvence olarak verdiği mehir, iddet nafakası ve mesken masrafları gibi imkânlardan koca lehine vaz geçildiğinden kadınlar açısından olumsuz bir durum gözlenmiştir. Ne var ki, örnek olarak zikredilen

vakalarda da görüldüğü üzere şer'î mahkeme kayıtlarının yapısı gereği boşanmaya sebep olan geçimsizliğin tam olarak neden ve kimden kaynaklandığını, kimin haklı kimin haksız olduğunu tespit etmek de oldukça güçtür. Ancak her hâlükârda erkeğin vermiş olduğu mehirден fazlasını muhâlea bedeli olarak almasının, dinen hoş karşılanan bir durum olmadığı ifade edilebilir. Muhâlea türü boşanmada görülen bu sıkıntı Kıbrıs'a özgü olmayıp Anadolu coğrafyasında da tecrübe edilmiştir.

İncelenen kadı sicillerinde tefrike hükmedildiğini gösteren sadece bir kayda rastlanmış olması Hanefî mezhebindeki adlî boşanma imkânının kısıtlılığının pratiğe de yansımış olduğunu göstermektedir. Zira adlî boşanmayı gerçekleştirecek kişi hâkimdir ve kadı sicillerine bu tür boşanmaların yansımamış olması ne oranda vaki olduğunun bir göstergesidir. Bununla beraber adlî boşanma imkânlarının kısıtlılığının evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınları muhalea akdine yönlendirdiği ifade edilebilir.

Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamakla beraber Müslüman erkekle gayrimüslim (Ehl-i kitâb) kadının evliliğini gösteren belgeler vardır.

Taraflarını zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kaydı sayısı sadece 4 olduğundan zimmîlerin genelde kendi hukuklarını tercih ederek şer'î mahkemeye çok az müracaat ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri muhtemelen evlilik boşanma gibi uygulamaların kilise hukukuna göre dinî bir mahiyet arz etmesidir. Bu durumda halk manevi hassasiyetlerle kendi hukuklarına tâbi olmuşlardır. Bununla beraber kilisenin aksi yöndeki çabasına rağmen boşanma hususunda zimmîlerin de şer'î mahkemeye müracaat ederek İslâm hukukuna tâbi oldukları ya da şer'î mahkemede tescil işlemi yaptıkları vaki olmuştur.

Son olarak gerek halk arasında gerçekleşip mahkemeye yansıyan, gerekse mahkeme de cereyan eden hukuki uygulamaların İslâm hukukuna muvafık olarak gerçekleştiği ve Hanefî mezhebinin tatbikinde olukça titiz davranıldığı ifade edilebilir.

Kaynaklar

- Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri (KŞS): 1B, 2, 3, 4, 5, 6, numaralı defterler.
- Acar, H. İbrahim, *İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Malî Haklar* (doktora tezi, 1994), Erzurum Atatürk Üniversitesi SBE.
- , *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Erzurum: Ekev Yayınları, 2000.
- , "İddet", *DİA*, XXI, 466-71.
- , "Talâk", *DİA*, XXXIX, 496-500.
- , "Tefrik", *DİA*, XXXX, 275-77.
- Aslan, Nâsi, *Kayseri Şer'iyye Sicillerindeki Hicrî 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili* (doktora tezi, 1995), Kayseri Erciyes Üniversitesi SBE.
- Ateşin, Hüseyin Mehmet, *Kıbrıslı Müslümanların Türkleşme ve Laikleşme Serüveni (1925-1975)*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: İFAV, 1985.
- , *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Hars Yay., 2005.
- , "Aile", *DİA*, II, 196-200.
- , "Hukuk-ı Âile Kararnâmesi", *DİA*, XVIII, 314-318.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1970.
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya: Selçuk Üniv. Hukuk Fak. Yayınları, 1988.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti*, Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Çiçek, Kemal, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in The Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.* (doktora tezi, 1992), University of Birmingham.
- , "İslâm-Osmanlı Hukukunda Zimmiler", *TALİD*, 2005, III, sy. 5, s. 553-74.
- , "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (ed. Kemal Çiçek), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Çiğdem, Recep, *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis* (doktora tezi, 2001), University of Manchester.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- Düzdağ, Mehmed Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1957.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erdoğru, M. Akif: "On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul Yöntemiyle Boşanma", *1. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri: 29 Mayıs-1 Haziran 2013*, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2013.
- Erkan, Nevzat, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-* (doktora tezi, 2012), Marmara Üniversitesi SBE.
- Düzenli, Pehlül, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi ve Fetvaları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012.
- Gerber, Haim, "Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, 1980, XII, sy. 3, s. 231-244.
- Güler, Ümit, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında İslâm Aile Hukuku Açısından Müslüman-Zimmî İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2015, I, sy. 1, s. 59-87.

- Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahsiyye fi's-şer'iatî'l-İslâmiyye*, Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412/1992.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, I-VIII, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315/1898.
- Imber, Colin, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk* (trc. Murteza Bedir), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
- Jennings, Ronald, C., *Christians and Muslims in The Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*, New York: New York University Press, 1993.
- , *Studies on Ottoman social history in The Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul: The Isis Press, 1999.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul: İz Yayınları, 2006.
- Karataş, Ali İhsan, *Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler* (doktora tezi, 2005), Bursa Uludağ Üniversitesi SBE.
- el-Kâsânî, Ebû Bekir Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'us-sanâi' fi tertibi-şerâi'* (nşr. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-X, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.
- Macmillan, Arthur Tarleton, *What Is Christian Marriage?*, London: Macmillan, 1944.
- Maydaer, Saadet, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", 2007, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, sy.1, s. 299-320.
- el-Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebû Bekir, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (nşr. Naîm Eşref Nur Ahmed), I-VIII, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417.
- el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde ed-Dımaşki el-Hanefî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (nşr. Abdülmecîd Tu'me Halebî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1998.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1966.
- Özkul, Ali Efdal, "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları", *Belleten*, 2015, LXXIX, sy. 284, s. 126-61.
- Pantazopoulos, N. J., *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Selânik: Institute for Balkan Studies, 1967.
- es-Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, I-X, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1403/1983.
- Sofuoğlu, Hâdi, *İslâm Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'îye Sicilleri (1625-1650)* (doktora tezi, 2010), İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Şa'bân, Zekiyyüddin, *el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-ahvâlî's-şahsiyye*, Bingazi: Câmîatu Karyunus, 1989.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Adliye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- Zeydân, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Bağdat: Mektebetü'l-Kudüs, 1982.
- Zilfi, Madeline C., "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (ed. Madeline C. Zilfi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Zuhaylı, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü*, I-VIII, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.

Ek: İstatistiksel Veriler

Tablo-1: Talak Tesciline Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

15		1		1	Belge Sayısı
17		17		17	Toplam Belge Sayısı
88%		6%		6%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	Gnl. Oran 22%
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Tablo-2: Boşanma İddiasına Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

4		0		0	Belge Sayısı
4		4		4	Toplam Belge Sayısı
100%		0%		0%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	Gnl. Oran 5%
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Tablo-3: Şartlı Talaka Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

7		0		0	Belge Sayısı
7		7		7	Toplam Belge Sayısı
100%		0%		0%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	Gnl. Oran 9%
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Tablo-4: Muhaleaya Dair Belgelerin Sayı ve Oranları

43		1		5	Belge Sayısı
49		49		49	Toplam Belge Sayısı
88%		2%		10%	Oran
M-M		Z-Z		M-Z	Gnl. Oran 62%
M-M: Müslüman-Müslüman, Z-Z: Zimmî-Zimmî, M-Z: Müslüman-Zimmî					

Not: Tefrik kaydı 1 adet olup zimmîler arasında; evliliğin fesadına dair kayıt sayısı ise 1 adet olup Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir.

